

ÖRÖKSÉG

2008. FEBRUÁR
XII. ÉVFOLYAM
2. SZÁM

M Ű E M L É K ■ R É G É S Z E T ■ M Ű T Á R G Y

A KULTURÁLIS ÖRÖKSÉGVÉDELMI HIVATAL TÁJÉKOZTATÓ FOLYÓIRATA ■ WWW.KOH.HU

TARTALOM

JEGYZET	2	■ Orgonatorténét	
NAPIRENDEN		Tisztelt Hajdók Judit! /Szirmai Zoltán	16
■ Mégegyszer a restaurálásról		Tisztelt Esperes Úr! /Hajdók Judit	16
Folyamatos jelen, a változó múlt /Bíró László	3	Hírek az MNG-ről /Varga Kálmán	17
Veleméri gondolatok /Pikó Sándor	4	Egy átszabás története /Figler András	18
A veleméri templom 2003 évi újbóli restaurálásáról		Európai Táj Egyezmény?	
/Lente István — Hoós Mariann	5	/Wollák Katalin — Fejérdy Tamás	19
Kit érdekel...? /Bottyán Anikó	7	Emlékezés-féle Tóth Sándorra /Mihalik Tamás	19
Táltos a templomtornyon /Sajnovits Péter	8	KITEKINTÓ	
Széljegyzet Técsőhöz /Káldi Gyula	9	Településfejlesztési stratégiák /Tétényi Éva	20
A lónyai református templom		Colin Renfrew a magyar standon! /Papp Tímea	21
falképeinek restaurálása /Fazekas Gyöngyi	10	MAGYAR TÜKÖR	
Mátyás király-kori falképek Esztergomban		Kassai történetek /Éri István	22
/Prokopp Mária	12	A bükkábrányi mocsárciprusok /Veres János	23
"Csak le ne írják hogy Botticelli..."		Az inotai római kori halomsírok /Nagy Levente	24
/Wierdl Zsuzsanna	13	Öskü-Pétfürdő, Kikeri-tavi ismeretlen korú	
MŰHELY		duzzasztógát maradványai /Nagy Levente	25
Műtárgyakkal kapcsolatos bűnügyi		A néhai Budai Vigadó /Gábrriel Tibor	26
együttműködés 2007-ben /Buzinkay Péter	15	CIVILÁDA	
Műtárgy-joszábályok az UNESCO adatbázisban... ..	15	25 éves a BVE /Tétényi Éva	27

A szerkesztő jegyzete

Az ÖRÖKSÉG januári és a mostani, februári száma – ezúttal a restaurálás ürügyén – hangsúlyosan foglalkozik az értékvédelemmel. Az egyes tárgyak, épületrészletek, épületek, enteriőrök védeése, megőrzése mindannyiunk nemzeti ügye, kell legyen, mint ahogy (egyre inkább) az is. Ezt a szaporodó civil kezdeményezések is igazolják, és ez még akkor is igaz, ha olykor kirívó ellenpéldákkal is találkozhatunk. Azzal például, amikor egyik napról a másikra "kilyukad" egy utca térfala, mert lebontanak egy házat, vagy csak a homlokzat marad meg, mögötte az üressé vált telekkel. Szívesen írnám azt, hogy közismert tény – de attól tartok, ez ma már nem egészen igaz –, hogy a háború előtti Budapest Európa egyik legszebb fővárosa volt. Az ostrom, a bombázások és az ezt követő – sokszor lélektelen és átgondolatlan – be- és átépítések sokat rontottak a városképen. Tudjuk, a háborúból a vesztes oldalon kikerülő országnak nem volt pénze, lakás meg kellett gyorsan és (később) minden áron. Pedig megvolt a lehetőség! A romokban heverő ország szinte példátlan gyorsasággal állt talpra. Néhány hónap alatt eltűntek a romok, s bár a háborús sérülések nyomait helyel-közzel még ma is megtalálhatjuk, elképesztő erővel indult meg az élet. Boldizsár Iván, a kitűnő újságíró, író (emlékszik még rá valaki?), írta valahol, hogy a győztes Hollandiában még olajos papírral ragasztották be az ablakokat, amikor Budapesten már üvegeztek. Már ahol volt ablakkeret és fal a kerethez. De ez már egy másik történet.

Az átalakuló főváros, kisebb és nagyobb városok, falvak újkori története. Ahol a 21. század műemlékvédelmének és építészetének (!) feladata megvédeni a település, a táj minden lehetséges értékét – összhangban természetesen a továbbélő és -alakuló településsel. De maradjunk ezúttal Budapestnél, mert ez a legjobban látható találkozási pontja a műemléki értékek megőrzésének és az ingatlanfejlesztésnek "A lehetséges eredményes együttműködés, a fenntarthatóság alapja az *integrált értékvédelmi szemlélet* alkalmazása – írta egy korábbi cikkében *Fejérdy Tamás*. A *műemlék és a környezete* kapcsolatának a tartalma és minősége rengeteget változott, fejlődött a műemlékvédelem másfélszázados története alatt. A kezdetekben fennálló helyzet újragondolása vezethet vissza az integrált szemléletű védelem létrehozásához, alkalmazásához."

A *hiteles* megőrzés érdekében a helyreállítástól az integrált értékvédelemig minden olyan témával foglalkozni kívánunk, amely e lap olvasóit érdekelheti. A Műemléki Jelentőségű Területek fontossága, a műemlék értékhardozó szerepe, a műemlék és környezete közötti kapcsolat sorsa – a korszerű műemlékvédelem számtalan új kérdését veti fel. Ezekre a kérdésekre keressük a válaszokat nemcsak a műemlékvédelemmel hivatásszerűen foglalkozó szakemberek, hanem az érintettek – városvezetők, a civil szervezetek, a közösség(ük) ügyei iránt érdeklődő értelmiségiek stb. – bevonásával.

Szeretnénk, ha az ÖRÖKSÉG az ő fórumuk is lenne.

Nagy Zoltán

A cikk képei csak illusztrációk – készítette a szerző

Mégegyszer a restaurálásról

Folyamatos jelen, a változó múlt

■ BÍRÓ LÁSZLÓ

A tihanyi templombelső fa berendezésének restaurálása közben – egy munkaközi konzultáció keretében – *Granasztóiné Gyórfy Katalin* művészettörténész a látottak kapcsán feltett egy látszólag ártatlan kérdést. "...És ezentúl ez lesz a tendencia?" Az akkor arra adott válaszuk – akármennyire megalapozott, tisztességes, szakmailag korrekt és védhető volt is – jól mutatta mennyire nem értettük meg a kérdés lényegét. Csillogott, villogott az akkor százéves arany. A megtartott 19. századi aranyozások tisztítása után, a tiszta felületet látva, az akkor még csak várható összkép reményében büszkéek voltunk korszerű szemléletünkre. Nem távolítottuk el egy átdolgozási korszak felületét, és még a tisztítás is jól sikerült. A kisebb kopásokon áttűző vörös bólsusz még hitelesebbé tette a látványt.

De a kérdés nem csak erre vonatkozott! A restaurálásról, tágabban a műemlékek megjelenéséről, a látvány közvetítette véleményről, annak változásáról, a gondolkodásban bekövetkezett módosulásról, szemléletváltozásról, a "divatról" volt szó. A műemlékvédelemben is jelenlévő relativitásra utalt a kérdés.

De hát, hogyan lehetne körülírni a restaurálás fogalmát? Restaurálásnak mindenképpen az anyagi valóságban történő szakszerű megőrzést, az érték átörökíthetőségének megtartását nevezzük egyrészt, másrészt a restaurálással bemutatni szándékozott korról alkotott kép, vélemény megalkotását és megteremtését. Nincs olyan alkalom, amikor a restaurálás befejeztével nem történne állásfoglalás. A restaurálás korának szemlélete – így korunké is – mindenképpen megjelenik a befejezett műtárgyon, műemléken. Akár csak egy pici részletet is hányféleképpen lehet értelmezni, interpretálni! Hát még ha ez egy nagyobb egység!

Nem attól művészet a restaurálás, hogy szép vagy képzőművészeti értékű tárgyakkal vagy tárgyakon dolgozik. Attól sem az, hogy hasonló eszközöket használ, mint a képzőművészet többi ága. Ott rejlik benne a művészet, hogy eszközrendszerével befolyásolja, meghatározza a nézőnek a műtárgyról, műemlékről alkotott képét. Az újraértelmezésre, vagy vélemény árnyalására már csak a következő restaurálás alkalmával van mód. A restaurálás olyan művészeti ág, amely egy-

résről alkalmazott művészet, hiszen tárgya egy már létrejött alkotás. Ilyen formában hasonlít az előadó-művészetre, ahol a művet létrehozó szerző gondolatait az előadás értelmezi, akár véleményt is mond, de mindenképpen formál. Másrészt a tárgy újbóli értelmezésének lehetősége a következő restaurálásig csak szellemi síkon történhet. Egy zenemű, irodalmi alkotás (színdarab) bemutatásakor létrejött értelmezés az alapművet fizikailag nem érinti, azt bármikor, ha igény mutatkozik, újra elő lehet venni. A restaurátor kezében a műtárgy az a partitúra, mely a munka során, ha nem is semmisül meg teljesen, de fizikai valóságában átalakul. (Átalakul, és nem vissza!) Természetesen az átalakulás lehet egészen kicsi (állagmegóvás, konzerválás, felületi tisztítás stb.), de egy nagyobb tárgy-együttes korábbi állapotának feltárása és bemutatása a tárgy addigi életének egyes szakaszait örökre eltünteti. A kialakításra kerülő új érték meghatározásakor nem veheti a felelősséget magára egyedül a restaurátor, de még egy szűk szakmai testület sem, hogy esetleges visszafordíthatatlan beavatkozás mellett döntsön. Szélesebb kör, több, más szemléletű szakember együttes gondolkodása alakíthatja ki a – még így is esetenként vitatható – képet. Ezért sem szerencsés az az általánosnak nevezhető gyakorlat, hogy a restaurátor művész a végső képet, mondanivalót a tervben nem is szerepelteti. Nem lehet megoldás, vagy magyarázat, hogy a restaurátor az esztétikai helyreállításról csak a teljes feltárást követően tud nyilatkozni, vagy akkor is csak jelzi a szándékát. Nem lehet a restaurátor személyes ügye a végső kép. Abban az esetben persze semmi feszültség, semmi baj nem keletkezik, ha a restaurálást követően mindenki meg van elégedve. Általában fel sem tűnik, hogy a restaurátoron kívül senki sem tudta, milyen lesz a tárgy. De a bizalomnak csak addig van létjogosultsága, ameddig a restaurátor korábbi munkái, referenciái bizalmat keltenek. Nincs azonban két egyforma probléma, egyforma tárgy!

1990-ben rendszerváltás történt. Rendszerváltás, nem csak gazdasági és politikai téren. Az azóta eltelt időben merőben új szemléletek, új kihívások és erre új válaszok, válaszkezdemenyek jelentek meg a műtárgyak restaurálásában. Megerősödött a tulajdonosi öntudat,

egyre inkább elfogadott művészeti ággá fejlődött a restaurálás. A különböző vállalkozási formák, gazdasági társaságok megjelenése és térhódítása a műemlékek restaurálásában merőben új helyzetet teremtett. A finanszírozás is átalakult, átalakulóban van. Új támogatókkal kiegészülve, a pénzék elosztásában megjelentek az alapítványok is, forrást lehet szerezni hazai és nemzetközi pályázatokon. Helyüket keresik az alakuló, formálódó civil szervezetek, szakmai érdekképviseletek is. Ugyanígy változik, alakul az ellenőrzést, a felügyeletet gyakorló szervezet is.

Az átalakulóban lévő tulajdonosi gondolkodás, a finanszírozási, és az ezt figyelembe vevő ellenőrzési rendszer kihívásaira megoldást jelent, ha a restaurálási tervet megelőző kutatás és annak összefoglaló dokumentációja, elemzése valamint a restaurálási programterv markánsan elválik egymástól. A kutatás és dokumentációja inkább a tudomány területére tartozik, míg a restaurálási terv inkább a művészeti területet érinti. Természetesen nem állítom, hogy a kutatást minden restaurátor egyformán készíti el, vagy hogy a kutatás elemzésekor mindenki azonos eredményre jut, de a minden részletre kiterjedő vizsgálat eredménye, vagy annak elemzése már összehasonlítható. Ehhez pedig szorosan kapcsolódnak a szerzői jogi kérdések is. Amíg a kutatás összefoglalását a restaurálási terv zárja, a szerző – a restaurátor művész – odairhatja, hogy *szerzői jogilag védett*. De ha bármi okból meghiúsul a munka, az elvégzett kutatást a következő restaurátornak előről kell kezdeni? Vagy kijelentheti a korábbi javaslat szerzője, hogy mivel restaurálási javaslatot tett, a munkát a továbbiakban csak vele lehet végeztetni? A műtárgy oldaláról nem megengedhető, ha újabb kérdések nélkül, hasonló indokból több roncsolásos kutatás is történik. Elvárható, hogy egy szakszerű kutatás minden olyan eredményt feltárjon, megadjon, ami jelen ismereteink szerint szükséges a restaurálási terv elkészítéséhez.

A restaurálási terv készítésekor figyelembe kell venni a tárgy korábbi átdolgozásait, felújításait, értelmezéseit is. A műtárgy új képének megalkotásakor a korábbi ártértékeléseket is kezelni lehet, de inkább kezelni kell. Így a restaurálás nem csak a tér vagy a felület esztétikai eszközökkel történő formálása, hanem a tárgyról, annak koráról alkotott pillanatnyi nézetünk interpretálása. A tárgyon történt bármiféle beavatkozás eszköz a műtárgy, műemlék értelmezésében. Eszerint a restaurátorművészet tárgyának nem kell képzőművészeti

alkotásnak lennie, elég, ha az azzal, illetve azon történt beavatkozás, változtatás, kezelés, alakítás restaurátori szemléletű. Nemcsak a híres, értékes képzőművészeti alkotások restaurálása művészet, hanem akár más területen jelentkező, egykor iparművészeti, ipari alkotásokkal keletkezett tárgyak helyreállítása is. Például művészeti szemlélettel lehet restaurálni akár egy kaput, portált, képkeretet, sőt akár egy gépkocsit is. Ugyanakkor a restaurálást nem szabad összekeverni, összetéveszteni a mégoly gondosan elvégzett javítással, felújítással.

A restaurátor "értelmezi" a helyreállításra kerülő kulturális javakat, de biztos, hogy minden ismeret, szempont birtokában volt? Olyan gazdagok vagyunk, hogy a döntés helyességét csak utólag vizsgáljuk, vagy csak az utókorra bízunk?

Aktualizálni kell a restaurálásokkal kapcsolatos elveket, alkalmanként újra kell gondolni azokat. Mennyire relatív akár csak a tisztítás, vagy a feltárás is! "Könnyű" az olyan tiszta technikával történt alkotás esetén – például a freskónál –, ahol a mű befejezése után kialakult felület az egykori, eredeti. De mi van akkor, ha már szekkóban változtattak, gazdagítottak, módosítottak a felületen, és nem egyértelmű, hogy ki végezte a módosítást? Egy táblaképen, faszobron, oltáron az egykori lakk a műtárgy része? A korrodálódott réteg, ha a változás nem visszafordítható, eltávolítandó? Ezekre a kérdésekre a kitérő válasz az, hogy ezt a műtárgy ismeretében, egyedileg kell vizsgálni. Persze, hogy egyedileg vizsgálható egy-egy vélemény,

elgondolás. Mindig van kivétel, de hogy éppen mi számít kivételnek, az mindig változik.

A restaurálás ellenőrzésekor óhatatlanul merül fel a mérhetőség, az összehasonlítás kérdése. Minden helyszín, tárgy a történetisége szerint más. Így az összehasonlítás is leginkább csak saját magával lehetséges. Ekkor értékelődik fel a restaurálási terv, a terv alapján – vagy mellett, annak részeként – készített bemutató felület. Egy bemutatósi lehetőség, amely a javasolt végső képre utal, egyben ellenőrzés, ahol a restaurátor szembesíthető a javaslatával, de a "különböző nyelven beszélő" szereplőket is segítheti a restaurálás utáni kép, a műtárgy új megjelenésének megvitatásában, megértésében.

Természetesen nem akarom azt állítani, hogy a kilencvenes években, Tihanyban elhangzott kérdés pontosan ezeket a problémákat vetette fel, de bizony állíthatom, hogy művészettörténész a műemlékek megítélésének sokszínűségére, és annak folyamatos változására utalt. ■

Veleméri gondolatok

■ PIKÓ SÁNDOR

Abban a megtiszteltetésben részesültem, hogy a veleméri templomról készült film (A bölcsesség házat épít magának) stábjának egyik munkatársa lehettem. Én a film zenéjét szereztem.

Az alkotói feladat megkövetelte, hogy részleteiben is megismerjem a templom freskóit, ami minden "együttlét" alkalmával a magasba emelt lélekben, de egy részlethez érve mindig a mélybe zuhantam. Nem hagytam nyugodni ez a csapat, úgy éreztem, személyesen is találkoznom kell velük. Elmentem Velemérrre. Tettem ezt azért is, mert hiába ismertem már a képek és a templom sok-sok titkát – a film igazán részletesen beavat minden tudnivalóba –, de még nem öleltek át az emberi léptékű falak, még nem szívtam a templom levegőjéből, még nem hallgattam csendjét és a csend mögött megszólaló festmények századokon áthallatszósó üzenetét. Üzenet. Felkiáltó üzenet. Mágis érvényes, aktuális üzenet!

A templombelsőt az idő kikezde, de ma is hirdeti Jézus hitünk ősmivoltát. A fény meséli el, mindig ugyanúgy az igazságot, ami volt a mai kereszténységünk előtt is és lesz utána is. Az Igazság Napja

a mi megváltónk. Lélekben ismét felemelkedek, hagyom hatni a képeket – de a *Mária köpönyege* alatti csapat arcai – a többi freskón látható arcoktól riasztóan különböznek. Idegenek. Érezhetően később, más keze által kerültek a képhe. Miért? Lehet, hogy az eredeti már semmiképp nem volt helyreállítható, de akkor tisztességesebb lett volna a fejeket csak jelezni, mint újat festeni. Mi az igazság? Mit mond a restaurátor etika?

*

Az elmúlt hetekben-hónapokban kaptunk néhány olvasói levelet, többek között Pikó Sándorét is. Észrevételekkel, javaslatokkal, kifogásokkal, most éppen néhány levél a restaurálásokkal foglalkozik. A levelek csak előbbre hozták a már régóta tervezett, ezzel a témával kapcsolatos tematikus szám készítését. Úgy tűnik, nem csak a szakmai érintetteket, hanem a kívülről is foglalkoztatják a helyreállítások, ezért közreadjuk a levelek s az azokra vonatkozó írások szerkesztett, rövidített változatát. ■

A bűnösöknek menedéket nyújtó Mária köpönyege alatt az elrajzolt fejű kárhozottak – Fotó: Lente István

A veleméri templom 2003. évi újbóli restaurálásáról

■ LENTE ISTVÁN – HOÓS MARIANN

A 13. sz. végén épült, majd Aquila János által 1377-ben kifestett veleméri templomot középkori falusi templomépítészettünk egyik legszebb emlékeként tartjuk nyilván.

A templomot a 17. sz. elején reformátusok használták, valószínűleg ekkor meszelték le a falfestményeket is. 1732-ben már újra a katolikusoké, de a gyülekezet nélküli templom olyan rohamosan pusztul, hogy 1808-ban beszüntetik a használatát. A 19. század közepére már tető nélkül, magára hagyatva áll.

1863-ban Rómer Flóris országjárása során felismerte a pergésnek indult meszelés alól kibukkanó festmények értékét, számos cikkben ismertette azokat, majd gyűjtést szervezett a megmentésükre. Ennek eredményeként ismét tető került a templomra. Rómer részletes leírást adott a festményekről, és másolatokat készíttetett id. *Stomo Ferenc*ccel. Mintegy száz évvel a Rómer Flóris által kezdeményezett mentési munkák után, 1965-66-ban az akkori Országos Műemléki Felügyelőség irányításával az épületet teljesen helyreállították. A régészeti kutatásokra támaszkodó munka visszaállította a középkori padlószintet, új burkolatot, új tetőt készítettek és kiegészítették a romos állapotú falrészeket.

Az építészeti helyreállítás után 1967-68-ban következett a falfestmények teljes restaurálása. Az OMF megrendelésére, a Művészeti Alap megbízásából *Bozó Pál*, *Deák Klára* és *Lente István* festő restaurátorművészek végezték a valamennyi megmaradt középkori vakolat- és festéktöredék konzerválására és restaurálására kiterjedő munkát.

Az azóta eltelt harmincöt év alatt a templom és vele együtt a falfestmények állapota sokat romlott. 1989-ben kiépítették a drénrendszert, amely azonban állandó karbantartás híján nem működött jól. 1968 óta a templom környezete is jelentősen megváltozott. A templom ma erdőben, egy kis tisztáson áll, ahol a levegő páratartalma állandóan magas.

A falképek minden károsodása alapvetően a nedvességre vezethető vissza, az ezzel és a kiszáradással együtt járó felszíni sókiválás okozza a festmények fátyolosodását.

2003 júniusában a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal felkérésére elkészítettük a falképek restaurálási tervét, majd augusztusban *Hoós Mariann*, *Springer Ferenc* és *Verba Erika* festő restaurátorművészekkel együtt megbízást kaptunk a templombelső falképeinek restaurálására. A veleméri falképsorozat Aquila János első ismert műve, és a mai Magyarországon művészetének egyetlen emléke, mely egy jellegzetes és a hazai művészi fejlődésben egyedülálló délnyugat-magyarországi stílust képvisel.*

A külső homlokzaton a torony mellett egykor Szt. Kristóf alakja volt látható, amelyből mára csak a dicsfény bekarcolása és kevés festéknyom maradt meg.

A templomba lépve, szemben a diadalívén, középen látjuk a mandorlában ülő Itélkező Krisztust, jobbján az üdvözültek, balján az el-kárhozottak csoportjával. Baloldalon alul Kálvária jelenet helyezkedik el, jobbra Mettercia: Anna, Mária és a kis Jézus alakja látható. A szentély mennyezetét csillagok, a bordákat imitáló éleket levelek díszítik. Az oldalfalak felső mezőiben a négy Evangélista szimbóluma helyezkedik el. A később beépített gótikus oromzatos kőpasztofórium elroncsolta Máté alakját, de épen maradt a mellette lévő térdelő alak, akit a festő önarcképének tekintünk. Alatta egy templomot tartó női szent helyezkedik el és egy írásnak szánt, vonalozott felület, melyből csak az "ANNO" felirat készült el. A keleti ablaktól balra és jobbra az Angyali üdvözet, Gábor és Mária alakja jelenik meg. A déli falon Szt. Apollónia töredéke mellett ámpolnás csendéletet látunk, valamint Mihály arkangyal mérlegeli a lelkeket. A diadalív béléjét virágos, ornamentális festés díszíti.

Az északi fal felső részén álló tizenkét apostol alakjából csak a lábak

* A festő életéről és működéséről keveset tudunk. Művészetének mintegy tizenöt éves időszakából három templomban maradtak fenn emlékek. Legkorábbiak a veleméri falfestmények (1377), majd 1383-ban Bántornyan (Turnisçe, Szlovénia), 1392-ben Mártonhelyen (Martjanci, Szlovénia) dolgozott. Ez utóbbi helyen megmaradt feliratokból tudjuk, hogy a festő az ausztriai Radkersburgban született, és a templom építője is ő volt.

maradtak meg, de ebből is megállapítható, hogy hat fülkében, párosával helyezkedtek el. Alul a falmező nagy részét a Királyok imádásajelenet foglalja el, ahol Mária a kis Jézussal baldachinos trónszéken fogadja a három napkeleti bölcset. A kompozíciót Szt. László király és Szt. Miklós püspök alakja zárja.

A déli fal három ablakbéllete ornamentális festéssel volt díszítve. A közöttük lévő falfelületeken négy álló alak nagyrészt elpusztult. A restaurálás azonban – igazolva Rómer véleményét – felismerhetővé tette a diadalív melletti alakot, amely Árpádházi Szt. Erzsébetet ábrázolja. A nyugati falon négy töredékesen megmaradt festmény nyomait látjuk. A felső két kép ma már szinte felismerhetetlen. Rómer, aki még jobb állapotban látta azokat, baloldalon Szt. Márton, jobb oldalon Szt. György lovas alakját határozta meg. Szt. György figurá-

A Golgota-jelenet

Fotó: Tóth József

ja alatt egy városkép töredéke van, a másik oldalon épebb állapotban maradt meg a Köpönyeges Mária-kép. Közvetlenül a bejárat fölött fiókáit etető pelikánmadár körvonalai láthatók.

Amikor a templom tető nélkül, romként állt, az időjárásnak leginkább kitett részek, főként a hajó déli és nyugati falának képei erősen megrongálódtak. Az északi fal felső részének festése a vakolattal együtt leomlott, ezért csak a lábak maradtak meg az apostolsorból. Az északi fal aljának lassú lemállása a talajvíz állandó felszívódásának következménye. Az arcokat, elsősorban a szemeket a templom elhagyott időszakában szándékosan megrongálták.

Az 1967-es restaurálás elvégezte a teljes falkép-rendszer feltárását és konzerválását a felület egységes szemléletű esztétikai helyreállításával együtt. A retusálás célja akkor elsősorban nem az elpusztult képrészletek pótlása volt, hanem a kisebb színbeli és formai kiegészítésekkel a mű zavartalan szemlélését segíteni. A retusok eltávolíthatóságát szem előtt tartva, szigorúan csak az új töméseken, akvarellel, vonalkázott technikával készítettünk kiegészítéseket.

A legnagyobb problémát a szándékos rongálások okozták. A fejek és az arcok ilyen mértékű hiányossága zavart okozott a festmények megjelenésében. Az arcokban gödrösként jelentkező vakolathianyokat kitöltöttük, mert a felület síkját mindenképpen helyre kellett állítani. A szem nélküli alakok ijesztően hatottak, ezért úgy határoztunk, hogy megkíséreljük a megcsonkított arcok rekonstrukcióját a művészi élmény zavartalan megjelenése érdekében. A töredékes arcok festői megoldása során a megmaradt eredeti részletekből indultunk ki, de analógiaként felhasználtunk Aquila János más munkáiról készült fényképeket is. Törekedtünk arra, hogy a falkép megőrizze az elmúlt évszázadok során kialakult megjelenését.

Az 1967-es restaurálás óta erőteljesebben jelentkezett a falakat borító szürkés-fehér lepedék. Az állandó só-kiválástól szigetekre hullik és leperog a festék. A szürkés lepedékből vett minták vizsgálata kimutatta a falakat borító sötét és gipszet. Az állandó gipszkiválás okozza a festmények fokozatos fátalosodását, amely egyrészt hátrányosan befolyásolja a képek esztétikai megjelenését, másrészt ront-

ja a pigmentek kötését, ezáltal gyengítve a falkép állagát. A folyamat kivédhetetlen, csak a klímaviszonyok stabilizálása lassíthatná.

A 2003-as restauráláskor eltávolítottuk a felületről a port s a vékony gipszes lepedéket. A munkát nagy körültekintéssel végeztük. Az előző restaurálás során jelentős mennyiségű mélyrétegi konzerválásra volt szükség. Ezek a vakolatrogzítések a mai napig tökéletesen megőrizték tartásukat, funkciójukat továbbra is betöltik, ezért a jelen restauráláskor elég volt helyenkénti felületi konzerválást alkalmaznunk.

Az 1967-es restaurálás során készített retusok egy része elszíneződött vagy kifakult. Jóllehet az akvarell időállósága gyengébb, mint sok más kötőanyagé, azért használjuk mégis, mert könnyen eltávolítható, a visszafordíthatóság pedig fontos restaurátori szempont a festmények hitelességének megőrzésében.

A 2003. évi restauráláskor megtartottuk az 1967-68-as restaurálás szemléletét, a korábbinál is nagyobb hangsúlyt helyezve az eredeti felületek egységes megjelenésére. Alapvető feladatnak a tisztítást és a színben elváltozott retusok korrigálását és finomítását tekintettük. A retusok finomítása és a figyelmes szemlélődés lehetővé tett néhány olyan új felismerést, amelyek szélesebb érdeklődésre tarthatnak számot.

A keleti falon megjelenített Menny és Pokol jelenete szerkezetileg hasonló módon épül fel. A kompozíciók szélén a Menny, illetve a Pokol kapuja látható. A Menny kisebb kapuja viszont csak Storno rajzán követhető nyomon. A Pokol nagy kapuja viszont – melyet Storno egyáltalán nem jelzett – egyértelműen láthatóvá vált. A katonák sora feletti fogazott várfal mögött jelennek meg a kárhözatra ítélt gazdagok. Az Ítélező Krisztus szájánál egyértelműen láthatóvá vált két kard, amely Storno rajzain szintén nem szerepel.

A retus finomítása közben vettük észre, hogy a Köpönyes Máriához imádkozó alakok ugyanúgy sirból lépnek elő, mint az Utolsó Ítélet üdvözlőjei. Az első sorban álló előkelő feltámadottak előtt is felsejlik egy fogazott várfal. Alapos vizsgálódás után figyeltünk fel rá, hogy a Köpönyeges Mária jobb karja alatti előkelő alakok csoportját utólagosan betoldott vakolatra festették. (Az ábrázoltak egyike a festésnyomokból ítélve koronát viselt.) A sűrűfényes felvételen jól megfigyelhető a kisebb vakolatbetöltés kiemelkedő széle. Lehetséges, hogy itt donátorokat ábrázolt a festő?

A szentélyben szembetűnő az Angyali Üdvözlés Gábrriel alakjának a többi falfelülettől eltérő, lemezes leválásokkal teli kopottsága. E különböző kopásmód magyarázata az, hogy a festő először más alakot festett erre a helyre, majd azt átalakította Gábrriel arkangyallá. A kopások alatt Mihály arkangyal alakját véljük felismerni, akit később a szemközi falra festett meg. Nem tudjuk, mi készítette a festőt ikonográfiájának megváltoztatására, az azonban bizonyos, hogy a korrekciót ő maga, a festés folyamata közben végezte el.

A veleméri falfestményciklus egyike a leghitelesebben megmaradt középkori műemlékeinknek, mert sohasem festették át. Azok az átmeszelések, amelyekkel eltakarták, amikor lemondtak róla, nem ártottak neki, ellenkezőleg, jelentősen védtek a környezet káros hatásaitól. Ha a templomot körülvevő erdő rendezése is megtörténik, remélhetjük, hogy a mostani helyreállítás eredménye tartósabb lesz, és hosszabb időre biztosítja ennek a gyönyörű műemléknek a fennmaradását. ■

Fotó: Tóth József

Szent Anna – harmadmagával, a tisztulás záloga az önzetlen szeretet

Kit érdekel...?

műemlékvédelem és / vagy restaurálás?

■ BOTTYÁN ANIKÓ

MINT AMIKOR A SIMA TÜKRŰ TÓBA KÖVET DOB VALAKI, S A MESSZEGYŰRŰZŐ HULLÁMOK MEGTÖRIK A MOZDULATLAN VIZET, VÁRATLANUL OLYAN VITA-HULLÁMOK KEREKEDTEK A RESTAURÁLÁSSAL KAPCSOLATOS CIKKEINK NYOMÁN. KÍVŰLÁLLÓ, DE ÉRTÉKEINKÉRT AGGÓDÓ LEVELEZŐK ÉS SZAKEMBEREK EGYARÁNT HALLATJÁK VÉLEMÉNYÜKET. ÚGY TŰNIK: MINDENKINEK FONTOS, HOGY A HELYREÁLLÍTOTT, RESTAURÁLT ÉPÜLETEK ÉS TÁRGYAK IGAZAK-E? A KÜLÖNBÖZŐ TUDOMÁNYOS ÁLLÁSPONTOK MÖGÖTT OLYKOR MÁS INDULATOK IS ÖSSZECSAPNAK. A VITÁNAK – ÉSSZERŰ TERJEDELMI HATÁROK KÖZÖTT – A SZERKESZTŐSÉG IS TERET AD.

A MŰLT:

Nem azon siránkozunk, ami elmúlt, sőt, egy ilyen drámai helyzet következtében, ha kritikus szembenézés és öntisztulás történik, akkor még határozottabban megfogalmazhatjuk a feladatainkat.

A helyzet, ami támadhatóvá tette az ÁMRK szakrestaurátori osztályának működését, az a támogatottság hiányából fakadó piacosítási kényszer volt. Miközben korábban magunk is kényelmesen sodródtunk a számunkra kijelölt árral, egyik pillanatról a másikra az ellenkező végletbe estünk át, s pénzszerző tevékenységbe kellett kezdenünk az intézmény fenntarthatósága érdekében. Így aztán háttérbe szorult az eredeti és legfontosabb cél, hogy Restaurálási Központtá válva működjünk tovább.

Hosszú éveken át komplex kutatás, tervezés és kivitelezés zajlott az ÁMRK-ban, ennek eredménye például a sonkádi, gyűgyei református templomok Europa Nostra díjas helyreállítása is. Az elmúlt évtizedben a közel harminc elvégzett kivitelezési munkánk folyamán kialakult gyakorlati tapasztalat, a többi szakterülettel történt együttműködés olyan rálátást engedett az itt dolgozó restaurátoroknak a műemlékvédelem *egészére*, amely nem várható el a szabadúszóként dolgozó kollegáktól, akiknek ez nem is lehet feladata.

A JELEN:

Ma még restaurálhatunk olyan munkákat, ahol a teljes megsemmisüléstől menthetjük meg azokat a faberendezéseket, amelyek helyreállítására nincs anyagi fedezet. A 18. századi uraji református templom elveszettnek hitt famennyezetének festékrétegét konzerváljuk jelenleg, hogy egyáltalán elszállítható és megőrizhető legyen valahol. Annak idején az imolai református templom famennyezetének már csak egy részét sikerült megmentenünk, a többiit felvágták és eltűzeltek. Miután a helyi közösség írásban is lemondott róla, feladatunknak éreztük, hogy méltó helyet találjunk számára. A későbbiekben *milyen sors vár ezekre a hányatott sorsú műtárgyakra?*

Az ÁMRK-ban létrejött tudományos háttér – kutatási, tervezési, kivitelezési dokumentációkból, műtárgykból vett anyagmintákkal, illetve azok vizsgálati eredményeivel –, amelyeket bővíteni lehetne (kellene). Hol a helye a mai, átalakuló műemlékvédelmi rendszerben? *Ki lesz a gazdája?*

A Műemlékvédelmi Törvény névre szóló megbízásokkal szabályozza a restaurálást, amely csak a névadásra elég, nem ad biztosítékot arra, hogy valóban szakszerű helyreállítási munka folyik-e majd. *Kik védik a műtárgyak érdekeit?*

A komplex rálátással bíró szakemberek elengedése, valamint az, hogy a Restaurátor Egyesület sem kapta meg eredményes működéséhez a kamarai jogot, a műemléki restaurálás háttérének kiszolgáltatottságát és ellenőrizhetetlenségét eredményezheti. *Ki képviseli a szakma érdekeit?*

A (VÁGYOTT) JÖVŐ:

Szeretnénk az ÁMRK-ban megszerzett, komplex tudást megőrizni és továbbvinni; hiszünk abban, hogy lehetséges a jövőben egy hiteles és szakmailag magas színvonalú műemléki restaurálást megalapozni. Szükségesnek tartjuk egy kis létszámú, szakemberekből álló csoport létrehozását és támogatását, akik háttér-intézményként, különböző feladatokat koordinálva működneek együtt a szabadúszó restaurátorokkal s a társszakmák képviselőivel.

A műemléki restaurálás egyik legfontosabb feladata lenne továbbra is azon veszélyeztetett és kallódó műtárgyak sorsának felkarolása, amelyek mögött semmilyen akarat, vagy anyagi fedezet nem áll.

A közelmúltban elindítottunk egy felmérési programot. A régiók és kistérségek templomainak faberendezéseinek szakrestaurátori felmérésével, valamint az intézményünkben több évtizede felhalmozódott kutatási dokumentáció feldolgozásával, bővítésével egy adatbázist szeretnénk létrehozni, amely kiegészíthetné a KÖH nyilvántartási rendszerét, segíthetné a területi felügyelők munkáját, és szakértői véleményeket fogalmazhatna meg. A felmérésekből készített dokumentáció birtokában a műemlék-tulajdonosok szakmailag helytálló javaslatot kapnának műtárgyaik felelősségteljes megőrzésére és gondozására, és a szakvéleménnyel önállóan tudnának pályázni értékeik helyreállítására.

A JÖVŐ:

műemlékvédelem és restaurálás. ■

Nívódíj

Három alkotás nyerte el tavaly a címet, ebből műemlék-helyreállítás és rehabilitáció kategóriában:

A New York Palota műemléki rekonstrukciója elnyerte a "Budapest Építészeti Nívódíja 2007" címet

Generáltervező: *Benyó László*
Műemlékhelyreállítás felelős tervező: *Kaló Judit*
Projektvezető: *Giancarlo Munari*

Táltos a templomtornyon

a csíkrákosi templom restaurálásáról

■ SAJNOVITS PÉTER

Kiemelt figyelmet érdemelnek a Kárpát-haza ősi pogány emlékei. Ezek közül is hatalmas jelentőséggel bír a csíkrákosi templom tornyára festett és ránk maradt képirásos üzenet. Hozzá hasonlókat csak a mai Ausztria területén lévő őrszigeti templom falfestményein láthatunk. A templom történetéről a falára függesztett tábla tudósít: "A Kisasszony egyházközség Göröcsfalván épült temploma Európa három legszebb banderialis templomának egyike, a 4362. számú műemlék. Legrégibb része a két méter vastag, terméskövekből épített, lőrészekkel ellátott, erődítmény jellegű torony (kb. 1070-ből). Azért épült ilyen vastag falakkal, mert eredeti hivatása nem templomtorny, hanem védőbástya volt. A torony falán látható festmények egyedülállóak egész Európában. A XI. századi torony mellé a XIII. században épült az ősi templom (1270-1280), amelynek félköríves jegyait a főbejárat és a vele szemben elhelyezkedő keresztelőkút őrzi. Ezen román stílusú templom hajóját bezáró falakon freskók láthatók, amelyeket az 1507-ben épített diadalívvel megcsonkítottak, ugyanis ekkor a templomot csaknem a kétszeresére megnagyobbították a mai csúcsíves szentély hozzáadásával. A templom barokk stílusú oldalhajói vagy kereszthajói a XVIII. században épültek. A tetőszerkezet jelenleg a harmadik magasságban van, mely nyomon követhető a tető alatti toronyfalán. Az 1970-es javítások alkalmával még egy magasabban fekvő tetőszerkezet nyomai is előtűntek. A torony felső része

a párkánytól fölfele későbbi építmény. A templom tetőszerkezete a századok során többször is leégett, a tatárdulások és a villámcsapások következtében. Volt idő, amikor a régi templom kazettás mennyezettel rendelkezett, amelyből eredeti darabok még láthatók a kórusfeljáró mennyezetén és a felső kórus karzatán. A freskók mellett ioltárok maradványai 1892-ből valók. A Kisboldogasszony születését ábrázoló főoltárkép műkincs, Veress M. munkája 1794-ből. A templom kerítésén látható impozáns síremlék Zöld Péter plébánosé, aki az 1764-es székely ellenállás vezetője volt."

Az 1972-es restaurálás során feltárták a levakolt részeket, így a természetes pusztulást leszámítva az eredeti állapot vált láthatóvá. Itt azonban meg kell jegyezni, nem áll rendelkezésre olyan dokumentáció, amely folyamatában, részleteiben rögzítette volna a restaurálás előtti és a restaurálás közbeni állapotokat. Nem tudjuk, mi történt el, mi semmisült meg, mi változhatott az eredetihez képest. Mindenesetre ismerve az 1972-es restaurálási eredményt, bátran kijelenthetjük, hogy eredményes emberi vállalkozás volt. Az alkotók ismerték az e munkával járó alázatot, érzékenyen végezték dolgukat. Sajnos ezek a dicséretetek nem mondhatók el a legutóbbi restaurálás eredményeiről.

1969-től erdélyi útjaim során, ha csak tehettem ellátogattam Csíkrákosra, hogy próbáljam megfejteni a magyar ősvallás e páratlan erejű képirásos üzeneteit. (Az, hogy a képirást ma már olvasni, értelmezni tudom, köszönhetem tanítómestereimnek, *László Gyulának* és *Pap Gábornak*. Külön köszönet illeti Sisa Bélát "Táltos a templomtornyon" című tanulmányáért.)

Az időjárás viszontagságai nem kímélték a falat és a képeket. Alapos kutatás, állapotfelmérés, dokumentáció, majd egy tudományosan szakszerű és a legrangosabb művészi igényeket egyesítő konzerválás, restaurálás egyre időszerűbbé vált. Az ezredforduló után négy évig állványok borították a tornyot. Négy év várakozás, de maga a munka csupán négy hónapot tett ki. *Ez a négy év, illetve négy hónap többet rombolt, mint az ezer év, minden megpróbáltatásával és következményével.* Félő, hogy a pusztítás jövőtehetetlen. Az első döbönnet a torony falainak fényes, fürdőszobacsempére emlékeztető csillogása, mely különösen napos időben bántó. Ennek magyarázata a túlzott mennyiségű kötőanyag használata, mellyel a torony teljes felületét bevonták. Az eredeti történelmi alapszint is cenzúrázták, ennyire sárgás tónusú sosem lehetett. A torony törzsfelületére festett, vörös színű kváderezés mellett sem mehettünk el szó nélkül: érzéketlen átfestésről van szó, restaurálásnak nyoma sehol sem található. A vízszintesek és a függőlegesek teljesítményszerű kihúzása a könnyű és biztos kéz teljes hiányát mutatja. Göröcsösen egymásba igyekvő ecsetvonások, sokszor maszatosak, néhol elfolynak vagy értelmetlenül megvastagodnak a túl sűrű festéktől. A középkor névtelen mestere ezeket az optikailag rendkívül bántó hibákat ott fenn, 20-30 méteres magasságban sohasem követte el. Munkájához a segítséget főntről kérte és meg is kapta. A legtöbb kárt azonban a torony falain található festmények szenvedték. Az állatövi szimbólumokat és a táltos útjainak képsorát teljes egészében átfestették. Az ábrákat körülkontúrozták, majd szakmányban színnel egységesen kitöltötték. Restaurálásnak nyoma sincs. Ezzel a monoton, és mondjuk ki bátran: erősen amatőr megoldással azt a katartikus hatást szüntették meg, amely a restaurálás előtt olyan nagy erővel verődött vissza a torony falairól. Ősvallásunk képes üzenetei leperegve, szétmállva, fogyóan és kopottan is közelebb álltak gondolkodásunkhoz, többet mondtak műveltségünkről. Isten és ember alkotásával álltunk szemtől szemben, benne a történelmünkben, amikor összeáll az idő egésze, és ezer egynéhány száz év egyszerre távoli és közeli is. Minden, ami van, mintha tegnap történt volna.

A legtöbb energiát a szakszerű konzerválásra kellett volna fordítani. Ehelyett a fő hangsúly a képrendszer teljes átfestésére helyeződött. Az önkényes kiegészítések értelmetlenek, nem hitelesek. Ha ismerjük a restaurálás mai tudományos eredményeit, művészi kvalitásait,

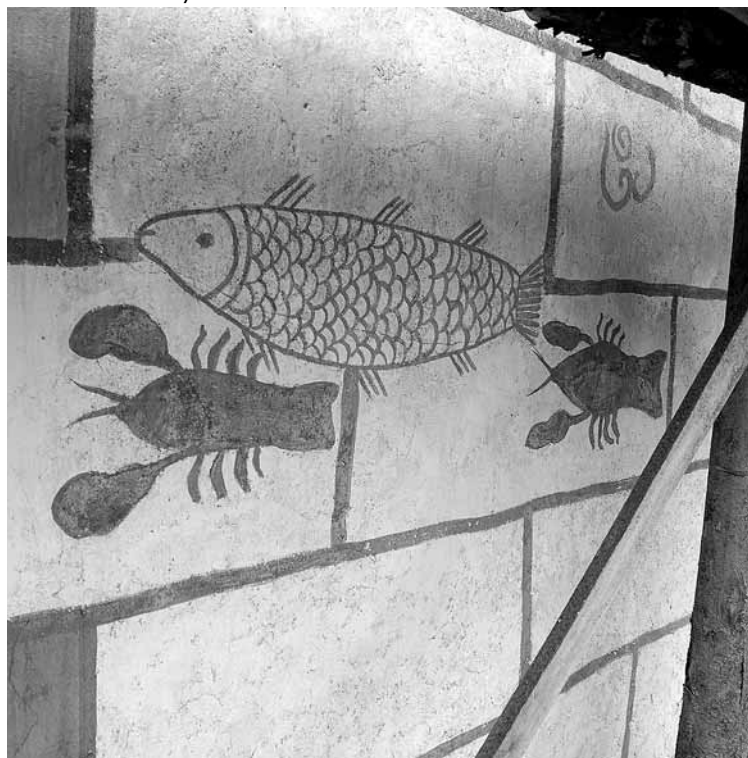

és feltételezzük a jóakaratot, elgondolkodtató, miként születhetett ilyen végeredmény.

A mai világ materializmussal sanyargatott embere egyre bizonytalanabb. Aki nem tudja, honnan jön, oda vezetik, ahová akarják. Szellemi igényeit a tudomány és technika segítségével manipulálják. Nehezen hiszi, hogy a hit előbb volt, mint a kőbalt. Valami még dereng: a szerves műveltség még ránk maradt emlékei segítenek tájékozódni, visszaadják hitünket, emberi méltóságunkat. Közös felelősségünk, hogy a ránk maradt hagyatékot, műemlékeket emberi képességeink legmagasabb szintjén védjük. ■

A felvételeket Sebestyén József készítette

Széljegyzet a técsői kazettás mennyezetről írt cikkhez

Az ÖRÖKSÉG múlt havi számában olvasói levél jelent meg a técsői református templom kazettás mennyezetét érintő, a közelmúltban megesett "beavatkozásról" – az esemény részesének hitelességével. A történések további szereplőinek nevében (NKÖM Műemléki és Régészeti Főosztály, Teleki László Alapítvány, KÖH), azonban néhány megjegyzéssel szükségesnek látjuk kiegészíteni azt.

Jóllehet a történet egyedi, a belőle kiérezhető hozzáállás már sajnos korántsem az. Kárpátalján sokhelyütt elveszni látszik a felmutatható idő, s a benne megtartandó kulturális örökség. Horváth Zoltán részben jóhiszemű tájékoztatásával ellentétben ugyanis az is tény, hogy a kazettás mennyezet teljes helyreállítására a magyar Kulturális Minisztérium biztosította volna a forrásokat, igaz, két-három évi ütemezéssel. Több ízben is tárgyalva a helyi lelkésszel és a presbitérium

tagjaival, minden szakmai segítséget és anyagi forrást "csatasorba állítottunk". Ám a helyi presbitérium értetlenkedésének következtében csak a fenti beszámolóban ismertetett eredményre jutottunk. Azt, hogy törekvéseink Técsőn és néhány egyéb kárpátaljai helyreállítás esetében nem jártak teljes sikerrel, jelzi, hogy a határon túli magyarság körében néhány térségben (leginkább a szórványban) értéktudati, szélesebb értelemben véve társadalmi válsággal kell számolnunk. Azt is tapasztaltuk azonban, hogy a támogatások nyomán megvalósult pozitív példák termékeny módon hatottak vissza, reményt adva a negatív tendenciák lassítására, megállítására. Ezért is fájó a határon túli magyar örökség támogatási rendszerének az elmúlt években bekövetkezett átalakításából fakadó szakmai és finanszírozási alapok beszűkítésének ténye.

- Káldi Gyula -

Megújul az Öregvár

Lezárult a komáromi és a komárnói (révkomáromi) erődrendszer hasznosítási terveinek elkészítésére kiírt "Erődök ébredése" elnevezésű projekt. A révkomáromi Öregvár *Makovecz Imre* tervei alapján újulhat meg, a komáromi erődben pedig két fiatal budapesti építész egy kulturális funkciókat ellátó építményt tervezett. A komáromi és a komárnói erődrendszer hasznosítási terveinek elkészítésére Magyarország és Szlovákia egyaránt 23 millió forintnak megfelelő összeget nyert az Európai Unió INTERREG III/A pályázatán. A létesítmény megvalósításával a Monostori Erőd a bentlakásos nemzetközi alkotótelepek hálózatához szeretne csatlakozni.

Az erődrendszer további fejlesztését jelentheti, hogy a kormány a kiemelt fejlesztési projektjei közé sorolta a komáromi Monostori Erőd turisztikai bővítését. A szerződéskötetést követően az erődöt csaknem kétmilliárd forintos beruházással látogatóközponttá fejlesztik, mintegy hetven új munkahelyet létrehozva.

(hirextra.hu-MTI nyomán)

A lónyai református templom falképeinek restaurálása

avagy az Á.M.R.K. festő-restaurátorainak „hattyúdala“

■ FAZEKAS GYÖNGYI

LÓNYA ELNÉPTELENEDŐ BEREGI FALUCSKA AZ UKRÁN HATÁR MELLETT. SZÉP TERMÉSZETI ADOTTSÁGAI MELLETT HÍRES MÉG A VERSE TEMETŐI KOPJAFÁIRÓL, A FA HARANGLÁBRÓL ÉS – MA MÁR – A RESTAURÁLT REFORMÁTUS TEMPLOMÁRÓL IS.

„Lónya története a XIII. század elejéig nyúlik vissza, amikor a korszak közismert alakja, Bánk bán a birtokot vásárlás útján megszerezte, majd továbbadta vejének, Simon bánnak. A több faluból álló uradalom – Simon magtalan halála után – a királyra szállt, aki azt 1270-ben a Rosd nembeli Endre fia Mihálynak adományozta, és határait megjáratta. Az adományozást megőrkítő oklevél tekinthető Lónya (terra seu villa Lonya) első említésének, és ebben utalnak a falu korábbi történetére is. Figyelemre méltó, hogy már ekkor is két Lónyáról esik szó, és a két falu, a későbbi Nagy- és Kislónya különállása a későbbi évszázadokban is fennmaradt. Az említett Rosd nembeli Mihály 1285-ben bekövetkezett magtalan halálát követően az uradalmat az özvegye és annak második férje, Berenthei Nána fia, Jakab kapta a királytól. Az ő utódai kezdték először használni a Lónyai nevet, amely a tőlük származó nemesi család nevéként rögzült.“

A nagylónyai református templomot a pápai tizedjegyzék szerint 1332 és 1335 között már Szent Péter és Pál tiszteletére szentelt templomként említik. A keletelt négyszögű, egyenes záródású szentély csücsíves diadalívvel nyílik a szélesebb és magasabb téglalap alakú hajóba. A templom nyerstégla felülettel készült kívül-belül. Legkorábbi falképei a 13. században keletkeztek.

Előkerülésük óta minden szakirodalom párhuzamot von Csaroda, Vámosatya és Márokpapi falképei között. De most, a restaurálás után – s a többi templom falképeit újból végiglátogatva – úgy gondolom, Lónyán mindegyik korszakot képviselő jelentős alkotásokról beszélhetünk, melyek minőségben magasan kiemelkednek az említett templomok falképei közül. Lónyán a 13. századi falképek légiések, mosolygósak és mindegyik szentet egy kicsit másként festették, Csarodán viszont sematikusán egymás után ábrázolják őket. Lónyán, ha a szentélyben felpillantunk a 17. századi díszítőfestésre, szinte látjuk magunk előtt a festőt, aki ezeket a népi hímzésből vett mintákat (gránátalma, szívvirág, szegfű, madár) fűtyörészés közben jókedvűen megfestette. Ezzel szemben Csarodán egy geometrikusan kiszerezett mintát láthatunk. A különbségek tovább sorolhatók például a fotók párhuzamba állításával, de erre itt most nincs lehetőség. (A 17. századi festési periódus a Lónyai családhoz fűződik, a hajó északi falán az ő címerük van megőrkítve. Az 1880-as évekig a szentélyt használták kriptának, amíg nem építettek kápolnát a temetőbe.)

A templom helyreállítása 2000-ben kezdődhetett el az árvíznek "köszönhetően". A szakmai feladatokat minél igényesebb megoldása mellett kétségkívül befolyásolt bennünket az is, hogy legyen a falnak, az itt élő nehéz sorsú embereknek egy, a turistákat is vonzó igazi kincse, ami hozzájárulhat a falucska felvirágzásához. Azt, hogy a helyreállítás során melyik periódusból hol, mit mutattunk be,

az döntötte el, hogy hol, melyik felületből maradt meg több épen. Mindent – a 13. századi falkép melletti nyers téglafelületet, a körörményi, és nagyon kopott 15. századi falkép maradványokat is – nem lehetett egyszerre, mert szétdobta volna a templom egységét. A bemutatás szempontjából zavarónak ítélt részeket konzerválás és fotódokumentálás után visszatartottuk.

A hajó meghatározó színe a reformáció kori fehér, a rajta lévő díszítőfestéssel, ezért azt mutattuk be.

Román kori falképek a templom minden falán találhatóak (a 12 felszentelési kereszt, a Köpenyes Madonna, négy szent a diadalív béléletében, három szent a szószék feljárójánál, és Sárkányölő Szent György a déli falon). A hajóban a román kori falképeket a reformáció kori nagy fehér felület paszpartuként fogja körül.

A szentélyben a 15. századi képek a meghatározóak, ezért a falkép töredékeit nyers vakolat fogja körül. A figurák táblakép finomságúak, Szent Imre és Szent István király ruháit (az övet, a gombokat, a kesztyűket és a cipőjüket) hihetetlen érzékenységgel festették meg.

A szentélyben, a sekrestye ajtaja mellett egy töredékes mondat-szalag maradt fenn, amely egy bizonyos Miklós mesterről tesz említést, és a falkép keletkezése (stílusából ítélve) 1413-ra datálható.

Végezetül a szószékkosár közvetlen környezete az a hely, ahol minden korból egy kis szelet látható (reformáció kori díszítőfestés a diadalív; 13. századi figurális ábrázolás a nyers téglafelületen; 15. századi architektonikus díszítőfestés a hajó déli falán; 18. századi díszítőfestés a szószékkosáron).

Reméljük, hogy azok, akik a Felső-Tisza műemlékekben is gazdag vidékét járva betérnek a lónyai református templomba is, maradandó művészeti élménnyel gazdagodva távoznak majd. ■

A templom kutatásában és helyreállításában részt vevők névsora

Építész: Olhai Péter

Kertépítész: Kis József

Kutatók: Bartos György, Fülöp András

Művészettörténész: M. Veres Lujza

Fotó: Kenéz Pál

Szakértők: Boromiszta Péter, Lóvei Pál, Menráth Péter

Vezető restaurátor: Fazekas Gyöngyi

Restaurátorok: B. Juhász Györgyi, Farkasné Bodrogi Zsuzsanna, Lángi József, G. Horváth Erzsébet, Pintér Attila, Novák Judit, Tarbay Annamária, M. Nagy Éva, Gedeon G. Péter, Répássy Viktor, Selmeczi Anna, Sztrakai Judit, Jakab Magdolna

Kőműves: Gál Balázs

(A kutatásról szóló részletes elemzést lásd a MŰEMLEKÉVÉDELEM 2004. évi 6. számában.)

Szent Imre és Szent István – feltárt állapotban ▶

A fotókat Kenéz Pál készítette

Mátyás király-kori falképek Esztergomban

■ PROKOPP MÁRIA

Idén, trónra lépésének 550. évfordulójára emlékezve felidézük Mátyás királyunk politikai éleslátását, államvezetői bölcsességét, kivételes műveltségét, amelyek segítségével a Luxemburgi Zsigmond, illetve Albert király halála utáni két évtizedes pártharc után ismét Európa nagytekinthető államává tette a Magyar Királyságot. Hunyadi Mátyás 32 éves uralma alatt, a Zsigmond-kori alapokra építve jelentősen továbbfejlesztette, s minden vonatkozásban megszilárdította az ország hatalmi súlyát a 15. század Európájában, gazdasági és politikai súlyával szerves összefüggésben megerősítve Magyarország európai tekintélyét a kulturális életben is. Ebben kivételesen nagy szerepet játszott *Zrednai (Vitéz) János*, akinek ugyancsak ebben az évben ünnepeljük születése 600. évfordulóját. Politikai pályafutását Zsigmond király kancelláriájában kezdte, itt alapozta meg sokrétű és mély humanista műveltségét, *Pier Paolo Vergerio* és más jeles humanista társaságában. Jelentős szerepe volt abban is, hogy I. Jagello Ulászlót hívták meg a magyar trónra. Hunyadi Jánosnak, a hadvezérnek és a kormányzónak jobbkeze, fiainak tanítója és V. László király kancellárja volt. 1458-ban, miután a nemzetünk királlyá kiáltotta ki a török feletti világraszóló nándorfehérvári diadal hőseinek 15 éves fiát, Vitéz János nagyváradi püspök volt az, aki kiszabadította őt Podjebrád György cseh király prágai börtönéből, és nagy diadallal hazahozta. Ugyancsak Vitéz volt az, aki 1464-ben, hatévi kemény diplomáciai küzdelem (és nagy váltásdíj árán), de visszaszerezte III. Frigyes császártól a magyar Szent Koronát. A koronázást végző Szécsi Dénes esztergomi érsek halála után, 1465-ben Mátyás király Vitéz Jánost nevezette ki Magyarország első főpapjává, primásává, esztergomi érsekké.

Az ekkorra már nagy politikai életpaszapalattal rendelkező Vitéz János számos alkalommal tett bizonyosát a nemzet sorsa iránti mély felelősségérzetéről. Európa-szerte elismert tudósként (amint ezt a különböző tudományok jeles művelői által neki dedikált művek is igazolják) Esztergomba érkezve, az első feladatának a *teljes jogú magyar egyetem* felállítását tartotta; a szervezést, az előkészítést nagyváradi püspökként már 1445-65 között elvégezte. Udvarának pezsgő szellemi légkörébe örömmel jöttek Európa legjelentősebb tudósai, humanistái. Vitéz János különösen nagy gondot fordított a *csillagászat*, a fizika és a matematika kutatóinak pártfogására; így a bécsi egyetem jeles professzora, *Peuerbach* és kiváló tanítványa, *Regiomontanus* is nagy segítséget kaptak Vitéz Jánostól kutatásaikhoz.

Az érsek még 1465-ben megszerezte II. Pál pápa engedélyét a teljes jogú, bolognai mintára szervezett egyetem felállítására. Mátyás király óhajára a tanítás Pozsonyban indult, de az *Accademia Istropolitana* ünnepélyes megnyitására mégis Esztergomban, a székesegyházban, s Vitéz János palotájában került sor *1467. június 20-án*. Erre az alkalomra az esztergomi Árpád-kori királyi palota, főképpen az első emeleti terem a piano nobile-n, amelyeket Johannes primás különös tisztelettel övezett, minden bizonnyal nagy fényben tündökölt az Európa jeles egyetemeiről érkező tudós tanárok előtt. Minderről méltón tanúskodnak a török háborúk másfél százada alatt romba dőlt palota 1934-38-ban napvilágra került maradványai, így elsősorban a quattrocento festészet élvonalába tartozó falképek. Ezek az *Erények* allegorikus alakjait és a hozzájuk kapcsolódó *bolygók diadalmenetének* töredékeit, illetve a *Zodiákus* égöv jegeit ábrázolják. Ez a tematika az egyetemszervező Vitéz János programjára utal, és arra enged következtetni, hogy ez a terem volt Vitéz János Studiolója. 1935-36-ban a falképek konzerválását a milánói Bréraképtár neves restaurátora, *Mauro Pellicoli* végezte, de tudományos feldolgozásukra, a II. világháború és az azt követő nehéz évek miatt, a feltárást vezető jeles művészettörténész professzornak, *Gerevich Tibornak*, sajnos már nem volt lehetősége.

Az 1960-70-es években az Országos Műemléki Felügyelőség megbízásából négy jeles restaurátor végezte az akkor használatos műanyagokkal és módszerekkel, sok kiegészítéssel a szükségessé vált restaurálást. Mindezek 2000-re végveszélybe juttatták az Árpád-kori

Magyar Királyság állami és egyházi központjának, valamint az Anjou- és Mátyás-kor kivételes jelentőségű falképeit. Ekkor nyerte el – a magyar államiság 1000 éves fennállásának tiszteletére kiírt országos pályázaton – az esztergomi vár falképeinek megmentését *Wierdl Zsuzsanna** festő-restaurátor művész, aki az ICCROM-kollégákkal végzett munkák során kitűnő gyakorlatot szerzett az 1970-es években Európa-szerte alkalmazott műanyagok (paraloid stb.) eltávolításában és a természetes anyagok használatában, valamint az *eredeti műalkotásnak – annak a legkisebb részletének is! – a legteljesebb tiszteletben tartásában*. Így vált lehetővé, hogy az esztergomi Várkapolna oroszlános freskója, amely az 1180-körűl évek európai művészetének méltán kiemelkedő emléke, visszanyerje hiteles alakját. (Fényképét lásd az Örökség 2008 januári száma címlapján.) A kiegészítések, átfestések, valamint a cement-tömítések és szélezésektől megszabadított freskó, biborvörös alapon, palmetta-levelsorról kísért, korongos keretben ábrázolja a zöldessárga – egykor aranysárga színezésű – méltóságos oroszlánt, a dekoratívan ívelő Életfa előtt. Idén, a Mátyás király tiszteletére meghirdetett Reneszánsz Évből a Kormány megkülönböztetett figyelmet fordít az esztergomi reneszánsz falképek megmentésére. Reményeink szerint végre stabil *tető* védheti meg a 340 évi földdel való betemetettség után is fennmaradt eredeti festői vonásokat, és sor kerül azok hiteles bemutatására. Ezek között az első hely az in situ, a Vár első emeleti termében, az északi falon látható négy sarkalatos erény-allegória megtisztítását, konzerválását illeti. A *Mértékletesség allegóriája* jelenleg már a befejezéshez közeledik. Az ábrázolás eredeti felülete most vált először láthatóvá az 1595. évi beomlás után. A több éves, hihetetlen túrelmet, szakutást és művészet-szeretetet igénylő munka és a modern technika adta laboratóriumi és számítógépes vizsgálatok eredményeként számos új információt nyertünk a falképek elpusztult részéről is.

A művészettörténet így új és nagy feladat előtt áll. Az általam korábban Filippo Lippi köréhez kapcsolt meghatározást az új, hiteles kép ismeretében kissé módosítanunk kell. Ez az új esztergomi műalkotás, jóllehet technikai és formai vonatkozásban is rokon vonásokat mutat Filippo Lippi művészetével, így a körvonalak *ecsettel, fekete festékkel* történő felvázolásában, de mesterünk Lippinél sokkal nagyobb hangsúlyt fektet a dekorativitásra, az elvont fogalom filozófiai mélységének megjelenítésére. A jelenleg a Szépművészeti Múzeumban, a *Mediciek fénykora* című firenzei vendég-kiállításon látható *Filippo Lippi Madonna* képével (Montespertoli /Firenze/ Museo d'Arte Sacra) való összetétel is jól jelzi, hogy Esztergomban egy kevésbé plasztikus, líraibb, dekoratívabb, filozofikusabb felfogású művész dolgozott. Ugyanezen a kiállításon *Domenico Ghirlandaió*-nak, a firenzei Ognissanti kolostor refektóriumából az 1966. évi árvíz után leválasztott *Utolsó vacsora freskó sinópiájának* részletén jól látjuk a freskó-technika legyakoribb, kartonról történő átvitelének nyomait, így az erőtelen bekarcolásokat, amelyek a segítők közreműködését is lehetővé tették. Esztergomban ezzel szemben lehetővé tették, hogy az adott forma változatait mutatják, vagyis magának a mesternek az alkotófolyamat közben való gondolkodására utalnak. A kutatásaink során behatóan tanulmányoztuk a 15. század-közepének – amely időszakra az esztergomi érsekség története és a falkép formai jellemzői egyaránt datálják az esztergomi vár reneszánsz falképeit – valamennyi itáliai, elsősorban firenzei mesterének munkásságát, és meglepő formai és technikai azonosságokat találtunk a Filippo Lippi műhelyéből elindult *Sandro Mariano* művészetével, akit ragadványneve után Botticellinek neveztek. Ezt az attribúciót a Mértékletesség melletti festett oszlopon előtűnt, a még friss vakolatba bekarcolt M-B monogram is megerősíti. A Medici-kiállításon szereplő Botticelli: Pallasz Athené és a kentaur képpel való összetételre is kitűnő alkalom kínálkozik 2008 májusáig. Kutatásaink behatóbb ismertetését az NKA által támogatott könyvben fogjuk megjelentetni. ■

*A magyar Képzőművészeti Főiskola Restaurátori Intézetében nyert szakképesítését Rómában nemzetközi, ICCROM-diplomával koronázta, majd 15 éves itáliai, nagy elismeréssel kísért munkássággal hitelesítette.

„Csak le ne írják hogy Botticelli...”

egy restaurálás margójára

■ WIERDL ZSUZSANNA

Csak le ne írják, hogy Botticelli... lassan, már ki sem merjük ejteni a nevét... De azt leírhatjuk vajon, hogy: három éve ázik (csipp-csöpp...) a Studiolo teteje. Mindez *eddig* alig érdekelt valakit, pár szakemberen kívül. (Azt már felsorolni sem merem, hogy kiket nem érdekelt.)

2008-ban végre megjavítják a reneszánsz év apropójaként! Végre! Akkor most leírhatjuk, hogy két éve be kellett zárni a kiállítást, ahová a kész freskós köveket kiállítottuk. A víz ugyanis rácsurgott arra a három kiállított darabra, amelyen három évig dolgoztunk, s most az eső miatt újra kell retusálni őket. Azt, hogy az Erények – Botticellitől függetlenül – Magyarország legjelentősebb reneszánsz falfestménye – talán még a kétkedők sem tagadják –, és nem tesz jót képek a néha, 85-90 százalékosra felszökő páratartalom... Azt, hogy se a restaurátor sem a művészettörténész nem a saját vagyonát gyarapítja, amikor védi. Amikor megpróbálja megmenteni. De még akkor sem, amikor *kutat*.

Igaz, nem szaklapban, de már olvastam arról, hogy a *Mértékletesség* majd most biztos "Botticellisre" fogják restaurálni... Ez szórakoztató. Főleg annak, aki tisztában van a velencei chartával, vagy a restaurálás alapszabályaival. Hogy egy milliméterre sem "csúszhatunk" ki a tömitések határaiból. Meg aki ismeri és *látta* a munkánkat, amely évek óta az *eredeti feltárástól áll*. Mivel a 340 éves föld alatti tartózkodás maradványain kívül, a 70 év alatt csak min-

denki "ráhordott" cementet, műanyagot, "csinosító" átfestéseket. Hosszú évek kemény munkája után jutottunk az eredeti rétegek megismeréséhez, megértéséhez.

Mivel *valóban* meg akartuk érteni. És *eredeti* szépségében látni!

De maradjunk az *eredeti* témánál: "csak le ne írják, hogy Botticelli"... Jó akkor legyen *Sandro di Mariano*, ha ez a név ismerős. (Innen a monogram.) Ezt nem rosszállásként mondom, csak a rengeteg "szakértő" közül, akik mostanában megszólaltak, felvettük még egy igazibbal is a kapcsolatot – aki nem elfogult, nincs magyar rokonsága és nincsenek egyéb érdekei – aki feltehetően nem kevés időt szentelt a témának, hiszen könyvet is írt róla, nem is rosszat, amit aztán lefordítottak több nyelvre is. Megemlítettük, hogy a nemzetközileg ismert művészettörténész, *dr. Prokopp Mária* a Mértékletesség figurájában annak a művésznek ifjúkori kézjegyeit vélte felfedezni, akitől Ő könyvet írt, azaz Sandro di Marianoét. Nagyon kedvesen válaszolt: itt valami félreértés lehet: Ő csak Botticelliről írt könyvet... Hm. Tehát ez a név, mégsem annyira köztudomású, nem kell mindenkinek levéltárakban kutatni, vagy megnézni a sírkövét.

De térjünk vissza a *Temperantia*-hoz, Johannes érsek esztergomi Studioliójában.

Mit is találtunk? Közös munkával, több kutató világszínvonalú fizikai és kémiai vizsgálataival, folyamatos egyeztetésekkel jutottunk

Munkában a *Temperantia*-freskó feje

A fotókat a szerző készítette

Vizsgálat közben

a már ismert eredményre. Mindezt persze folytatjuk és újabb felfedezésekre jutottunk. Csak az a borzasztó, hogy mindig ugyanazzal a végeredménnyel. A készítési, rajzi és stílusbeli technika miatt a kör igen szűknek mondható.

Mindez megfűszereve a történelmi tényekkel és adatokkal. Véletlenül ezek is egyeznek, sőt mindezekhez hozzájárul az a tény is, hogy egy neves kutató szerint Sandro fiatalságáról szinte sem tudunk... és éppen ebben a két évben meg végképp nem. De hát életéről is halála után 40-50 évvel írt *Vasari* anekdótákat. Mit lehet majd rólunk tudni 40 év múlva? Ennek a névnek, ami ma oly sokat jelent nekünk, messzemenően nem volt ilyen hangzása, egy volt a művészek közül, aki ráadásul még feledésbe is merült vagy 350 évre – az első bibliográfia megjelenéséig. Ma, amikor kezünk-lábunk törjük egy firenzei látogatásért, nem akarjuk elhinni, hogy akkor fordítva volt: a firenzei városvezetés, "gazsulált" Johannes (Vitéz János) érseknek, és mindenáron kedvében akart járni Mátyásnak... A politikai viszonyokhoz képest elenyésző fontosságú volt egy festő bottega megbízása. Mint ahogy ma is elenyésző például egy restaurálási munka fontossága politikai viszonylatokban. Persze ettől még tévedhetünk is. Még rengeteg dolog derülhet ki útközben, a többi figuránál is. Eddig minden egy irányba mutat. A bizonyíték maga a műalkotás. A kutatásokat folytatjuk. A kétkedőknek is inkább ezt kellene tenni, de legalább ismerni az eddigi eredményeket..., ja és elhinni, hogy egy átfestés alatt teljesen más van, mint amit képzelünk, vagy ami mondjuk egy húsz évvel ezelőtti fotón van. Ezt minden restaurátor tudja, aki valaha tisztított már képet. Az *Erényeknél* mindezt vizsgálatok segítik.

Azt az elektronikus rétegvizsgálati módszert, melyet egy holland kutatócsoport fejlesztett ki (s eddig elsősorban múzeumi tábla,

illetve vászonképeken, például Rembrandt festményeken használtak kitűnő eredménnyel), holland kollégáimmal *először a világon* Esztergomban, Magyarországon alkalmaztuk falképen. Az ötletet a vizsgálat várható eredményességére az "Erények" vékonyan felhordott, seccoban festett rétege adta. Eddig ismeretlen részletességgel tudtuk az alsóbb, piszok, konzerválószer, lakk, festékréteg által takart rétegeket feltárni, az előző beavatkozásokat meghatározni.

Ennek része volt az az *infravörös* vizsgálat is, amelynek köszönhetően felfedeztünk két, az alkotás melléktermékeként készült kis, 4-5 cm-es, szabad szemmel nem látható, egy oszlop tetején álló szakállas figurát is. Ugyanezek a figurák "köszönnek vissza" a *Divina Commedia* 80-as években készült illusztrációin is, s ezekkel a vizsgálatokkal határozhatuk meg az alkotói folyamat "keresgelésének" több fázisát. A svájci kollégák által végzett, falból vett minták analízisei során tudományosan bizonyítottuk, hogy az Erényekkel szemközti falat vele egy időben, szintén ugyanolyan módon festették. A három megmaradt oldalfal töredékei alapján világos, hogy az illuzionisztikus loggia valamikor körbefutott a termen. A Zodiákus íven kívül más festett fragmentumok, illetve freskós kövek is ehhez a teremhez tartoztak, s technikailag azonos módon, azonos időben készültek. (Mars szekér, Saturnus, Puttók) A festett töredékek formája és technikája azoknak a valamikor (beomlott) boltíveken való elhelyezkedését bizonyítják.

A *Temperantia* megdöbbentő hasonlóságára – az előző beavatkozások átfestések téves koncepciója miatt – eddig nem derülhetett fény, mert nem volt ily módon látható. Komoly problémát okozott például az *áll* utólagos kiegészítése, melynek vonalában valójában nagyobb méretű hiány tátong. A kiegészítés vonala teljes egészében megzavarta az eddigi stílus-értékelést. A *fej* karakterét sokban megváltoztatta a török háborúk alatt elpusztított *szemek* kiegészítése is. A tisztítás – meglepő módon – finom vonalakat hozott elő, alapvetően megváltoztatva a rajzi kvalitást, amelyek eltérő hajlása és vastagsága is meghatározó. Akárcsak a "hamis" és az "eredeti" meghatározásánál, a kémiai és fizikai vizsgálatokon kívül, éppen a kicsiny jellemző részek az irányadók, hiszen az egységes kép néha "megszólalásig" megtéveszthet bárkit. A későbbi megerősítések, elfedték a piciny jeleket, melyek a készítés milyenségére, a felső réteg rendkívül gondos kidolgozására utalnak. A haj aranyozására utal például, a diadém és a háttérbeli szemcsék, mely egyben a hajkorona egész háttérben való kiterjedését is jelzik. Ennek nagy része mára elpusztult, köszönhetően a 340 éves eltemetettségeknek.

A cementes tömések helyére természetes, a falképpel rokon anyagú, tömések kerülnek. Meszes felületüket akvarellal, finom pontozással *megkülönböztetően* retusáljuk. Közelről a kicsiny retusált felületek *tökéletesen elkülöníthetőek* az eredetitől.

A restaurálás a felületeket megszabadítja az összes előző beavatkozás nyomától. Feltárjuk végre az *eredeti réteget*. Mindez segítséget nyújthat a további művészettörténeti kutatásokhoz. ■

Kancsó – részlet

Műtárgyakkal kapcsolatos bűnügyi együttműködés 2007-ben

■ BUZINKAY PÉTER

A KULTURÁLIS JAVAK, MŰTÁRGYAK VÉDELMÉVEL KAPCSOLATBAN A JOGSZABÁLYOK NEMCSAK A TULAJDONOSOKRA ÉS A KULTURÁLIS ÖRÖKSÉGVÉDELMI HIVATALRA, HANEM BŰNCSELEKMÉNYEK ESETÉN A BŰNÜLDÖZŐ SZERVEKRE, A RENDŐRSÉGRE ÉS A VÁMSZERVEKRE IS FELADATOKAT RÓNAK. AZ EREDMÉNYESEBB FELLÉPÉS ÉRDEKÉBEN SZÜLETETT MEG (TÖBBÉVES MUNKAKAPCSOLATUNK TAPASZTALATAIT FELHASZNÁLVA) A 2006. MÁRCIUSÁBAN ALÁÍRT ORFK-VPOP-KÖH HÁROMOLDALÚ EGYÜTTMŰKÖDÉSI MEGÁLLAPODÁS.

A Hivatalra háruló feladatok közül a leglátványosabb a lopott műtárgyak adatait és fényképeit az Internetes honlapunkon (www.koh.hu) megjelenítő adatbázis. Itt összesen az elmúlt két évtizedből már több mint 1300 lopott műtárgyat rögzítettünk, ennek több mint harmadát, mintegy 500 festmény, szobor, könyv, óra stb. adatát 2007-ben vettük fel. Az adatbázis feltöltése érdekében megkerestük az érintett fővárosi és vidéki rendőrkapitányságokat, valamint a megyei múzeumi igazgatóságokat és az Országos Katolikus Gyűjteményi Központot is. A széles körű és visszamenőleges adatgyűjtés következtében jelenleg az adatbázisba felvett adatoknál jóval több a még feldolgozásra váró mennyiség. A 2007. évben történt események közül több mint száz műtárgylopásról szereztünk értesülést, összesen mintegy 600 tárgyat loptak el. (Ezek nagyobbik részét adatok hiányában még nem tudjuk feldolgozni.)

Az adatbázishoz kapcsolódóan 2007-ben is rendszeresen küldtünk tájékoztatást (elektronikus hírlevél formában) több mint 150 címzettnek (aukciós házaknak, galériáknak, régiségkereskedőknek, magángyűjtőknek stb.) Az adatbázis és a hírlevél nyomán nekünk, illetve az érintetteknek több eltűnt tárgyat is sikerült azonosítani, és eredeti tulajdonosának (köztük múzeumnak is!) visszajuttatni. Közvetlen megkeresések nyomán többször is telefonos és személyes megbeszélésben nyújtottunk segítséget mind a rendőri, mind a vám-szervek munkatársai számára. Ezen túl az év során műtárgycsempészet gyanújával a vámszervektől – munkaidőben vagy azon túl – mintegy húsz esetben érkezett megkeresés ellenőrzés alá vont tárgyakkal kapcsolatban. Az ilyen jellegű megkereséseknek – az előző évhez képest

történt – visszaesése mögött sajnos részben az is állhat, hogy időközben a Büntetőtörvénykönyvet is módosították. E módosítás révén 2007 nyaratól az országba irányuló "műtárgycsempészet" már nem minősült súlyosabb büntetéssel fenyegetett, kiemelt cselekménynek. (E hiányosság orvoslása a közlejövő feladata kell legyen!)

A bűnmegelőzésre és a nyomozati munkát segítő lakossági, illetve tulajdonosi teendőkre honlapunkon, nyomtatott tájékoztató anyagainkban és rendezvényeinken (pl. Múzeumok Majálisa, Budapest Art Fair stb.) külön is hangsúlyt helyeztünk.

A 2008. évre is átnyúló projektünk a francia műkincsrendőri hivatal által használt Treima 2 lopottműtárgy-nyilvántartó számítógépes rendszer átvétele. Több belső és külső egyeztetésünk nyomán, reményeink szerint a hazai környezethez igazított Treima 2 magyar változatát még a 2008. évben üzembe helyezhetjük. Részben ehhez is kapcsolódva csatlakoztunk a Vám- és Pénzügyőrség meghívására az egyablakos vámügyintézés kialakítására kiírt pályázathoz. A pályázat első lépése már sikeres volt, de a végső döntést csak 2008 elejére várhatjuk. 2007 szeptemberében Krakkóban hazánk képviselőjében részt vettünk az Interpol kulturális javakkal kapcsolatos közép- és kelet-európai bűnözéssel foglalkozó nemzetközi konferenciáján, ahol előadásunk és eredményeink elismerést arattak.

Mindezek alapján a 2007. évet e téren – a sokszor akadozó együttműködés ellenére is – a korábbi alapokra építve elért eredmények jellemezték. Mind a műtárgylopások, mind a csempészet területén javuló folyamatokat tapasztalhattunk, melyben bizonyára a mi tevékenységünk eredményét is kell látnunk. ■

Műtárgy-jogsabályok az UNESCO adatbázisban

Hosszú küzdelmek után sikerült elérni, hogy az UNESCO örökségvédelmi jogszabály-adatbázisában (UNESCO Cultural Heritage Laws Database) megjelenjenek magyar, a kulturális örökség, kulturális javak védelmére vonatkozó jogszabályok is. (Sajnos az UNESCO ezirányú többszöri felhívása, ki tudja hol, eddig mindig elakadt, úgyhogy erről mi csak nemzetközi eseményeken értesültünk, mígnem a legutóbbi ilyen konferencián sikerült a megfelelő szakemberrel kapcsolatba lépni...)

Az adatbázisnak és a benne való megjelenésünknek nemcsak általában van jelentősége (tájékoztatás, "ország-bemutató" stb.), hanem adott esetben közvetlen haszna is lehet. Több helyen is ez hivatalos szervek által megadott hivatkozási pont (pl. Svájcban műtárgy-behozatalnál ez az egyik kötelező tájékoztatósi pont, hogy a származási országban milyen szabályozás van érvényben műtárgyak kivételére), így adott esetben ez a jogellenes műtárgyforgalom elleni küzdelem és az örökségvédelem egyik eszköze lehet.

Az adatbázisba azokat a jogszabályokat vetettük fel, amelyek a műtárgyak (ingó kulturális javak) forgalma szempontjából jelentősek, azaz külföldiek számára is fontos az ismeretük (pl. egy külföldi kereskedő, gyűjtő magyarországi műtárgyvásárlása, vagy Magyar-

országról származó műtárgyak eredetének felderítése esetén):

- A kulturális örökség védelméről szóló 2001. évi LXIV. törvény
- A jogellenesen kivitt kulturális javak visszaszolgáltatásáról szóló 2001. évi LXXX. törvény

- A kulturális javak kiviteli engedélyezésének részletes szabályokról szóló 17/2001. (X.18.) NKÖM rendelet

Ezek egyelőre csak magyar nyelven olvashatók a 2001. évi LXXX. tv. kivételével, amely – nem hivatalos fordításban – angolul is. (A két másik jogszabálynak is megvan az angol fordítása, ezek azonban még a 2006-ban hatályba lépett módosítás előtti állapotot tükrözik. Kiegészítettük, illetve fordításuk érdekében már felvettük a kapcsolatot az Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium illetékes fősztályával.)

Mindezeket kiegészíti egy angol és francia nyelven is olvasható összefoglalás, mely a műtárgyak, kulturális javak magyarországi védelmének rendszerét mutatja be: nemzeti jogi szabályozás, EU-s jogi szabályozás alkalmazása és nemzetközi egyezményekhez való csatlakozás, valamint a vonatkozó eljárások rendje és kapcsolati, tájékoztatósi pontok stb.

- bépé -

Orgonagondok – pro és kontra

Tisztelt Hajdók Judit!

Vegyes érzelmekkel olvastam a lap 2007 decemberi számában (XI. évf. 12. szám) Hajdók Judit "Periférián az orgonák" címmel írott cikkét. Elgondolkodtatott a Szerző záró gondolatsora: "Ha egy helyen működő orgona van, és a lelkész is jelen van, számtalan kérdése van. Milyen az orgonánk, mikor épült, milyen állapotban van. Tanácstalan. Szellemi magányát megosztom. Ez mindkettőnknek jó." Személyes tapasztalataimra hivatkozással, mint a Budapest Fasori Evangélikus Egyházközség több mint negyven évig szolgáló lelkésze, szállok perbe a "tanácstalanság", a "szellemi magány" emlegetésével és azzal a zárómondatával, hogy "ez mindkettőnknek jó".

Szeretném ezzel kapcsolatban emlékeztetni, kedves Hajdók Judit, arra, hogy amikor 2004-2005-ben a *Pecz Samu* által tervezett templom felszentelésének centenáriuma készült a Gyülekezet, a II. világháborúban tönkrement üvegablakokat az eredeti Róth Miksa kartonok alapján Kiss Miklós üvegművész segítségével nagy anyagi erőfeszítésekkel állította helyre. Terveztük, hogy méltán híres és megbecsült Angster orgonánkat is (op. 480) a háború, valamint az 56-os forradalom során elszennvedett sérülései és a hatvanas évek kényszerű átalakításai után az eredeti állapotnak megfelelően, de a kor követelményeit kielégítően helyreállítjuk. Orgonánk orgonaházát is Pecz Samu tervezte, s a kor kiváló asztalosmestere, Csepreghy János és Fia cég készítette.

Az orgona rendbetételére a pécsi Angster örökösnek számító Pécsi Orgonaépítő Manufaktúrát sikerült gyülekezetünknek megnyernie. Noha a hangszert – háborús sérüléseit javítva és a változó igényekhez idomítva, de mindig ragaszkodva az eredeti koncepcióhoz – már többször is alakították, értékes orgonaháza, homlokzati sípjai, belső sípjainak többsége máig is eredeti. A tervezett felújítás során az orgona eredeti részeit természetesen megőriztük, sőt terveztük, hogy – ahol lehet – rekonstruáljuk az elveszett eredeti állapotot.

Az egyik ilyen tervünk az eredeti, de már használaton kívüli játszóasztal restaurálása volt. A gyülekezet anyagi erejét az eredeti játszóasztal

felújításának költségei már meghaladták. Ezért ennek a munkarésznek a finanszírozására a Nemzeti Kulturális Alaphoz nyújtottunk be pályázatot. Sajnos, kedves Hajdók Judit, az Ön merev, elutasító hozzáállása miatt – mivel a Hivatal nevében a támogató nyilatkozatot nem volt hajlandó aláírni – pályázatunkat várakozó listára tették. A támogató nyilatkozat hiányában, a NKA titkársága hiánypótlást kért és miután hivatali kollegájának (Janotti Juditnak) közbenjárása ellenére sem kaptuk meg Öntől a kért dokumentumot, pályázatunkat véglegesen elutasították. Emlékeim szerint rossz szó az elutasítás, mivel a NKA titkársága a kuratórium üléséig többször kérdezett meg minket telefonon, hogy nem sikerült-e mégis pótolnunk ezt az ügy szempontjából fontosnak ítélt, látszólagos hiányosságot. Sajnos nem sikerült. Így orgonánknak megmaradt a korábbi felújítások során készült játszóasztala. A gyülekezet saját költségén két átalakított pedálregiszter drága, műemléki igényű rekonstrukcióját magára vállalta. Az eredeti játszóasztal sajnos funkciótanul áll az oldalkarzatban. Vár egy valamikori megértő döntésre.

Levelemhez dokumentum értékű felvételeket is mellékelek. Egyet az orgonaházról s egyet-egyét az eredeti játszóasztalról.

Kedves Hajdók Judit, ugye megérti, hogy miért tiltakoztam "...ez mindkettőnknek jó" mondatrészt magába foglaló összegzése ellen, mert szemben cikkében foglaltak tiszteletre méltó gondolataival, bizonyára van, ami mindkettőnknek jó, de az Orgonának (tudatosan nagybetűvel írva) nem.

Engedje meg, hogy áldozatos, nagy erőfeszítéseket igénylő munkájához Pál apostol Tituszhoz írott levelének igeverseivel nyújtsak biztatást és kívánjak sok sikert: "De tanulják meg a mieink is, hogy jó cselekedetekkel járjanak elől ott, ahol sürgős segísége van szükség, nehogy gyümölcstelenekek legyenek" (Tit. 3. 14.)

Tisztelettel:

Szirmai Zoltán ny. fasori evangélikus lelkész, esperes

Tisztelt Esperes Úr!

A Kulturális Örökségvédelmi Hivatal a jogi előírások és a különböző szabályzatok (pl. az Oktatási és Kulturális Minisztérium által jóváhagyott SzMSz) szerint működik, így az Ön által említett helyzet, miszerint "a Hivatal nevében támogató nyilatkozatot" kellett volna aláírnom, és amire nem voltam hajlandó, nem fordulhat, illetve nem fordulhatott elő.

A levelében említett ügy a következő volt:

Az NKA Zenei Kollégiuma által 2003. szeptember 15-i határnappal meghirdetett "műemlékorgonák restaurálási" pályázathoz a kiírás szerint a pályázóknak mellékelniük kellett "a KÖH eljárására vonatkozó NKÖM 16/2001. (X. 18.) rendelete alapján a restaurálási engedélyt". Hivatalunk tehát a pályázatok kapcsán nem támogató nyilatkozatot adott ki, hanem *restaurálási engedélyt*. Az engedélyezést a Hivatal a hatósági feladatokat ellátó szervezeti egységein, nevezetesen a Műemlék-, illetve a Műtárgyfelügyeleten keresztül gyakorolja a hatáskörébe tartozó *védelem* ingatlanokkal vagy ingó javakkal kapcsolatosan. 2003. szeptemberében a templom kántora, Gálos Miklós telefonon jelezte a pályázati szándékot az orgona értékeire hivatkozva. Mivel a templom (mindmáig) nem műemlék, segítőkészen javasoltam, az egyházközség kezdeményezze az orgona védetté nyilvánítását, hiszen a restaurálási engedély kiadására kizárólag az orgona műtárgyként történő egyedi védettsége esetében van lehetőség. A Műtárgyfelügyelet hamarosan továbbította is nekem a beérkezett dokumentációt szakmai véleményezésre. Az orgona vizsgálatánál a következőket állapítottam meg: az orgonát az Angster-cég építette 1905-ben opus 480-as számmal. A gyári periódusának abban a tízéves szakaszában készítette a gyár, amikor is 7-10 naponta adott át egy orgonát, a tíz

év alatt mintegy *ötszázat*. A védetté nyilvánítás szabályairól szóló 3/2002. (II. 15.) NKÖM rendelet szerint "kiemelkedő és pótolhatatlan" egyednek kell lennie a védetté nyilvánítandó kulturális értékeknek. A gyári időszakból származó orgonák esetében ezért csak "kivételes" tulajdonságok alapján jöhet számításba a védetté nyilvánítás. (Ld. Az "Orgona-irányelvek" I. 1. szakaszát a KÖH honlapján.) A Fasori orgona 1988-89. évi átépítésekor azonban, éppen az Ön lelkészsége idején, és nem a hatvanas évek "kényszerűsége" alatt, mint írja, idézem a benyújtott dokumentációt, sajnos "teljesen átépítették a hangszer szerkezetét, az orgona elektromos traktúrát és kúplákat kapott, a régi fűvót kidobták, a régi játszóasztal helyett új készült (ekkor kiiktatták az Angster-cég *első* egysoros szabad kombinációját!) és kibővítették a diszpozíciót három regiszterrel... A hangszer egészének műemléki értéke az átalakítással súlyosan, gyakorlatilag visszavonhatatlanul sérült." A még karzaton meglévő eredeti játszóasztal védetté nyilvánítása pedig nem lehetséges, mivel részvédelmet a jogszabály nem ismer. Ezt hangsúlyozta is *dr. Buzinkay Péter*, a Műtárgyfelügyeleti Iroda vezetője az "Irányelvek" plenáris ülésén, amelyen több vezető evangélikus egyházi személy és egyházzenes is jelen volt.

A védetté nyilvánítás, mint kiemelt rang továbbá nemcsak előnyt biztosít bizonyos pályázatokhoz, hanem megőrzés iránti felelősséget jelent a hivatásos és önkéntes értékvédőkön túl a tulajdonosoknak is. A 2003. szeptemberében benyújtott terv nem restaurálást, hanem további átépítést jelzett nyelvregiszterek beépítésével. (Ez a zenei igényből fakadó diszpozíciós változtatás éppen az a tipikus hozzáállás, amelyre a múltkorai cikkemben utal-

tam, az orgonajátékosok manapság át kívánják építeni az orgonát különböző orgonaművek előadásához.)

A játszóasztal "restaurálási" tervével kapcsolatosan is megjegyzem, a régi asztal újra-beépítésével megszűnne a teljes pneumatikus berendezése, megsemmisülne a légnymatú regiszterkapcsolók, szabad kombinációk és csoportkapcsolók sora, mindaz, ami nekünk, szak-

Az eredeti játszóasztal egyedisége megszűnne az újra beépítés alkalmával

mabélieknek gyönyörűségeen beszédessé teszi azt az eredeti játszóasztalt, ami ha már nem is funkcionál, de kiszerezten még láttat az oldalkarzatán. A Fasori orgonában éppen a játszóasztal tartalmaz *pótolhatatlan* elemet a "kicsiny billentyűk" kettős alkalmazásával. (Angster a továbbiakban elkülönítette a főregisztraturát a kombinációtól billenő lapocskák, illetve nyomógombok alkalmazásával, pécsi Lyceum templom, szentesi Református templom, opus 500 és 660).

Az orgonahelyreállítás, -restaurálás olyan örökségvédelmi tevékenység, amely során sor kerül az orgona összes jellemzőjének helyreállítására (vagy a lehetőség szerinti helyreállítására), a diszpozícióra, traktúrára, szelláda-típusra, hangterjedelemre, hangolási módra, sípsorok menzúrájára, ötvözetére, intonációjára stb., minden egyes, a legkisebb elemre is vonatkozóan.

Összefoglalva: a Fasori evangélikus templom orgonája védetté nyilvánítását nem teszi lehetővé a többszörös átalakítottasága, 2003-ban nem restaurálni kívánta az egyházközség az orgonát, hanem átépíteni, a játszóasztalnak pedig nem a restaurálásáról lett volna szó, hanem az eredeti állapot, illetve a még bemutatható eredeti állapot megszüntetéséről. (Megjegyzendő, hogy az átépítési terv az NKA restaurálási pályázatának sem felelt meg.)

Hadd hivatkozzam egy párhuzamos, ám pozitív példára. Az 1902-ben épített és a későbbiekben átépített, *Hofhauser Antal* által tervezett orgonaház *bátaszéki védett templom* Angster-orgonájának most folyik a példaszerű helyreállítása, amely már két műemlékes pályázaton 8 millió forintot nyert.

Sajnálom, hogy Ön *egyetlenegyszer sem* keresett meg sem telefonon, sem személyesen, hogy mindezen szakmai érveket szóban elmondhattam volna. Együttal jelzem, a "Periférián az orgona" cikkem utolsó mondatából a szövegkörnyezet figyelmen kívül hagyásával idéz. Az említett szakaszban a falvak orgonaproblematikájáról beszéltem. Mivel levele befejezésül sürgős segítségre hivatkozik, ehhez magam is szívesen csatlakozom. Sürgős segítségre van szükség mindazon falusi templomban, ahol 1,5-3 millió forint támogatással újra működne a 10-20 éve üzemképtelen orgonák, és sürgős segítségre lenne szüksége különösen a gerjéni református templomnak, ahol befejeződött a pályázati segítséggel végzett orgonaház-restaurálás, ám több eredménytelen hangszerrestaurálási pályázat következtében évek óta néma Welther temesvári mester 1817-ben épített orgonája. Levelét köszönöm. Ezáltal újra figyelmet kapott az orgona egy-két újsághasáb erejéig.

Tisztelettel, Hajdók Judit

Ui.: A templom karzatának esztétikus és egységes látványa érdekében javaslom a régi játszóasztal korpuszának újragyártását és beépítését (ún. kópia-asztalkülső). Turisztikai pályázaton eséllyel indulhat ez a terv.

A Műemlékek Nemzeti Gondnokságának hírei

■ VARGA KÁLMÁN

Összmunkatársi tanácskozás

Három napos összmunkatársi tanácskozást és tapasztalatcserét tartott a Nemzeti Gondnokság a Fertőd-Eszterházi kastélyban. A vidéki gondnokságokról fölérkező több mint 80 munkatárs megismerhette és megvitathatta az intézmény előtt álló feladatokat és a 2008. év terveit, melyeket *Varga Kálmán* igazgató mutatott be. Mód nyílt a helyi gondok megbeszélésére is, amelynek aktualitását éppen az adta, hogy a Nemzeti Gondnokság idén minőségi fejlesztést tervez a kezelésében lévő műemlékek látogatói komfortjában és a turisztikai kínálat bővítésében. A tanácskozást közös kirándulás zárta a Fertőd-Eszterházihoz közel eső Fertőrákosra, ahol a résztvevők megtekintették a püspöki palotát.

Unió pályázatok

A Nemzeti Gondnoksághoz tartozó reprezentatív műemlékegyüttesek megújításában a valódi kitörési pontot az uniós források jelenthetik, ezért az intézmény terveiben az uniós pályázatok prioritást élveznek. A Fertőd-Eszterházi fejlesztési projekt I. üteme (1,7 milliárd Ft) a kormánytól már "kiemelt" minősítést kapott, s február elején várható az edelényi LHuillier-Coburg kastély projektjének (2,2 milliárd Ft) "kiemelése" is. Márciusban

tervezik a kormány elé vinni a tatai Esterházy kastély fejlesztési terveit (2,5 milliárd Ft), és a Fertőd-Eszterházi projekt II. ütemének programját (2,3 milliárd Ft). Mindezzel párhuzamosan a Nemzeti Gondnokság három pályázattal indul a Regionális Operatív Programokban: Sirokon az alsóvár (330 millió Ft), Oroszlány-Majkon a volt kamaduli remetesség épületegyüttese (800 millió Ft), Szegváron pedig a volt Károlyi kastély (700 millió Ft) fejlesztési projektjei kaphatnak támogatást. Az intézményben már elkészült az ütemterv a következő, 2009-ben és 2010-ben esedékes második pályázati fordulón indítandó projektekhez is.

Új állami vagyonkezelés és a Nemzeti Gondnokság

Január 15-én személyes konzultációt folytatott *dr. Nagy János*, a Nemzeti Vagyongazdálkodási Tanács elnöke és *dr. Varga Kálmán*, a Műemlékek Nemzeti Gondnokságának igazgatója. A téma a Nemzeti Gondnokság kezelésében lévő kiemelt értékű műemlékállomány helyzete és az új vagyonkezelési metódusba illeszkedése. A Tanács elnöke egyetértett azzal, hogy az állami vagyonkörben megkülönböztetett státust kell kapniuk az értékes és elsősorban kulturális hasznosítású épületeknek, s ezt a rendszer kiépítése során figyelembe fogják venni.

Egy átszabás története avagy megalakult a Nyugat-Dunántúli Iroda

■ FIGLER ANDRÁS

Az új évben arra ébredtünk, hogy átszabták a regionális irodákat. Volt, aki növekedett, ketten megszűntek, maradtunk heten a kilencből, most már a regionális közigazgatáshoz igazodnak területeink. Megszületett a Nyugat-Dunántúli Iroda, Győr-Moson-Sopron, Vas és Zala megyék illetékességi területével.

Íme a rövid történet:

A kvázi regionális feladatokat ellátó Irodákat a KÖH megalakulásakor 2001-ben hozták létre. Az akkor tervezett felosztás nagyjából meggyezett a maival, de közbeszólt a politika, megváltoztak a központok, és ezek elhelyezkedéséhez igazították az illetékességi területet is. (A tervben például még Szombathely szerepelt, de elsőbbséget kellett biztosítani Sopronnak!) Ezért a központtól távol eső területekből alakítottak ki külön irodákat (lásd: a Zala megyei keszthelyi irodát). Megjegyzés az utókornak: akkor két hétig – kormányrendelet híján – a mostani elnevezéssel Nyugat-Dunántúli Irodaként működünk, és utána lettünk Soproni Regionális Iroda. (Arra már nem emlékszem, hogy akkori elnevezésben is volt-e helyesírási hiba, mint a maiban.) A Hivatalban többen irtóztak a regionalitástól, ezért aztán 2006-ban ki is vették ezt a szót az elnevezésekből.

A Soproni Iroda a volt KÖI és OMVH telephelyeire és állománya épült, és így itt Nyugat-Magyarországon megmaradt a három korábbi központ: Sopron, Győr, Szombathely.

Mivel magam akkor már Szombathelyen dolgoztam, nem láttam szükségét a Sopronba való költözésnek s ott egy központi iroda kialakításának, hanem inkább folyamatosan fejlesztve, mindhárom irodát úgy igyekeztem kialakítani, hogy a körülmények, leterheltség az ellátandó feladatokhoz igazodjon. Így minden irodában két műemlékes, egy régész és nagy vonalakban "megfelelő" adminisztráció van. Ezt egészíti ki még Sopronban egy hatósági ügyintéző, s egy műemlékes Vas megyében, aki – utolsó lelkes mohikánként – Budapestről jár le.

"Beállt" egy működési, ügyviteli rend, mely, feszes keretek között – néha kisebb, nagyobb döccenőkkel –, de olajozottan működött.

2007 elején már mindenki megismerte a 308/2007. kormányrendeletet, melyből kiderült, hogy az átszabásra 2008. január 1-jétől sor kerül. Többen kételkedtek, és nem hitték el, hogy ez elkerülhetetlen. Úgy látszott, van elég idő a felkészülésre, s adott időben minden ott áll majd a helyén, és olyan rendezetten indul a munka, mint annak idején a "D" napon. *Halmi Nándor* felügyeleti igazgatóval februártól leveleztünk az átalakítás lehetséges lebonyolításáról, s már akkor nagy vonalakban kialakultak a keretek: telephelyek, létszám, személyek. A tavasz vége felé megszakadtak a tervezgetések:

nagy csönd lett. Nyáron lezajlott az elnökváltás és egyéb személyi változások. A nyári csöndben a Hivatal félig üres (szabadságok, konferenciák, nyári egyetemek), amikor mindenki inkább csak tervezget, nem volt feltűnő a csönd. Szeptember második hetében kaptuk az első utasítást, hogy határozzuk meg az átalakításhoz szükséges létszámkereteket. Ezt elküldtük – én bizonyosan, gondolom a többi úgyszintén. Vártuk, hogy mi lesz. A telefonom mind sűrűbben csöngött, hívogattak kollegák Zalából, hogy mit tudok leendő sorsukról, de a nyugtatáson túl nem tudtam mást mondani. Októbertől elkezdtek összegyűjteni az átalakítás technikai feltételeinek (épület, infrastruktúra) listáit, november végén már kérdőív is érkezett ez ügyben.

Tovább vártunk, néhányan már nagyon elkeseredtek a bizonytalanság miatt. Érthető: közeleg az évvége s a Karácsony. Ki hova kerül, és a *mi lesz* kérdése foglalkoztatott mindenkit.

Végre december 18-án délután megtudtuk a döntést, a létszámkeretéről, és a személyi változásokról. Kiderült végre, hogy van műemlék felügyelői státusz Zalában, s az majd a pályázat után valamikor (talán hamarosan) betölthető. Egy fölőlegessé váló, máshol hiányzó adminisztrátori hely is van, de azt sem lehet betölteni, mert még nincs lejátszva az elválás.

Hamarosan kiderült, hogy közben az egyik reménybeli munkatársam – kilátástalannak látszó helyzete miatt – máshol keresett – és talált – magának munkát, egy másik pedig, mivel nem kapott vélt képességeinek, és elvárásainak megfelelő vezető beosztást, szintén távozik. Így kezdünk tehát január 2-án, "mindenki a helyén, rendezetten!"

Helyzet:

Különösebb gond nincs! Aki itt van, tudja és teszi a dolgát, ha kell, segít a másoknak, mert ez egy jó csapat. Most megint várunk egy kicsit, remélve, hogy a helyzet normalizálódik s mindenki a helyére kerül, aztán meglátjuk, hogyan működik az egész. Az már világos, hogy nem lesz egyszerű a megszokott, bevált módon működni. Az irodavezető heti három, néha négy napot is utazgat az irodák, és ügyek, értekezletek között. Az áttekinthetőség egyre nehezebb, az egy kézben tartás szinte már lehetetlen. Ez a szervezet túlnötte a kialakított kereteket, és gondolni kell a struktúra és a vezetési rendszer módosítására.

A négy iroda egymástól nagyjából száz km távolságra van, én, szerencsémre, majdnem a közepén (ideiglenesen). Hozzánk tartozik 654 település, ebből 28 város, öt megyei jogú város. Kb. (nyilván tartásunk pontosságá miatt) 2300 műemlék, 12 MJT, nagy történeti belvárosok, kastélyok, kb. 8000 régészeti lelőhely és ezek éves szinten 15 000 ügypiratot "termelnek". ■

Esterházy-kastély: három látogatói útvonalat alakítanak ki

Három látogatói útvonalat alakítanak ki az eddigi egy helyett a fertői Esterházy-kastélyban tavasszal, szeretnék többet megmutatni a műemlékegyüttesből, hogy még átfogóbb képet nyerhessenek az érdeklődők a kastély egykori életéből. A részleteket most dolgozzák ki. Idén folytatódik a felújítás is, 1,7 milliárd forintos projektként nemcsak a külső homlokzat renoválása folytatódik a franciapark felé eső részen, hanem a belső restaurálások is elkezdődnek. A térség turistainformációs szolgáltatását ellátó Tourinform-iroda áprilistól a kastélyban kap helyet. (STOP/Kisalföld)

Fotó: Cívartan Bt.

Mit nyújthat nekünk az Európai Táj Egyezmény?

■ WOLLÁK KATALIN – FEJÉRDY TAMÁS

EZZEL A CÍMMEL RENDEZETT KISKONFERENCIÁT JANUÁR 22-ÉN A KULTURÁLIS ÖRÖKSÉGVÉDELMI HIVATAL. AZ ESEMÉNYNEK AZ EGYEZMÉNY KIHIRDETÉSÉRŐL SZÓLÓ TÖRVÉNY FEBRUÁR 1-JEI HATÁLYBALÉPÉSE ADOTT KÜLÖNÖS IDŐSZERŰSÉGET.

Magyarország 2005 áprilisában kötelezte el magát a 2000-ben Firenzeben elfogadott Európai Táj Egyezményhez való csatlakozására. Az Európa Tanács már nyolc éve megalkotott egyezménye 2004 márciusában lépett hatályba az elsőként aláíró tíz országban; Magyarország 2005 szeptemberében írta alá. Az erre vonatkozó kormányhatározat "felhívta a nemzeti és kulturális örökség miniszterét és a környezetvédelmi és vízügyi minisztert, hogy az Egyezmény megerősítéséről és kihirdetéséről" külön törvényt terjesszen az országgyűlés elé. Bár a törvény tervezetét a környezetvédelemért felelős miniszter nyújtotta be, s köztudomású, hogy a környezetvédelem/természetvédelem jóval az örökségvédelem előtt jár (ld. pl. a minisztériumi honlapon: www.termeszetvedelem.hu/tajvedelmi/tajegyzmeny) a kulturális területen is számos kezdeményezéssel találkozhattunk.

A konferencia vendégelőadója azonban az angliai helyzet bemutatásával rávilágított arra, hogy a történeti tájban való gondolkodás az Egyesült Királyságban már jóval a tájegyezmény létrejötte előtt megkezdődött, hiszen az egyes – a kutatók által felfedezett, részben feltárt – régészeti lelőhelyek ugyan meghatározóan jellemeznek egy-egy történeti korszakot, de napjainkra ezek együttese alkotja egy-egy táj szövetét. Egyebek között ez is megtudható volt a rendezvényt bevezető előadásból, amelynek "Az Európai Táj Egyezmény (ETE) alkalmazásának lehetőségei és következményei" volt a fő mondanivalója. *Graham Fairclough*, az English Heritage vezető szakembere, a European Association of Archaeologists (EAA) elnökségi tagja, aki az MTA Régészeti Intézete meghívására jött Magyarországra, átfogó képet adott az ETE célkitűzéseiről, és beszámolt végrehajtásának eddigi Nagy Britannia-i tapasztalatairól. A tájkarakter vizsgálat, amellyel az Egyesült Királyságban a táj(egységek) sajátosságait veszik számba, minden bizonnyal olyan eszköz, amelyhez hasonlóra az ETE végrehajtásában minden más országban, így nálunk is szükség lehet. Ami pedig az így számba vett értékek-sajátosságok dinamikus megőrzését illeti, határozott hangsúly került a "térbeli tervezés", azaz a különféle szintű szabályozási-fejlesztési, rendezési tervek szerepére. A felkért közszóólók a tájfelfogásban, a táj megértésében, alakításában s védelmében fontos szerepet játszó három szakterület hazai megközelítéséről számoltak be, illetve nyújtottak egyfajta képet. *Fekete J. Csaba* építész (Budapesti Műszaki Egyetem, Építészettörténeti és Műemléki Tanszék) szemléletes módon három, védelemre kiválasztott úgynevezett történeti táj párhuzamos elemzésén keresztül világította meg az eltérő, mégis sok tekintetben törvényszerű vonásokat mutató kialakulásukat, a tájat alkotó értékelemeket és dinamizmusukat. Az ETE végrehajtásával kapcsolatosan több olyan tényezőre is rámutatott, amelyek a mai szabályozási környezetben sajnálatos módon inkább ellentétes irányba mutatnak, így számos területen válhat szükségessé a jogi, szabályozási környezet módosítása. Előadását a Bálolna Ménesbirtok történeti központ, majorok és birtoktest történeti tájja nyilvánításának – reméljük időleges – kudarcával zárta, hiszen ez lett volna hazánkban az első műemléki védelem alá kerülő történeti táj. Bár az örökségvédelmi törvényben a történeti táj fogalom műemlékes kategória, a következő előadás azonban rávilágított arra, hogy a régészet mit tehet hozzá a tájszemléletű kutatáshoz, értelmezéshez.

Laszlovszky József régész (Közép-Európai Egyetem, Középkortudományi Tanszék) nagy ívű képet rajzolt a tájak történeti-régészeti vonatkozásairól, különös figyelmet szentelve a népi kultúra (foklór), illetve az azt jellemző egészlátó (holisztikus) szemlélet jelentőségének, illetve e szemlélet felbomlásából, háttérbe szorulásából következő részben negatív következményeknek. *Kiss Gábor* főosztályvezető-helyettes (Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium, Természetvédelmi Hivatal) a természet- és környezetvédelem oldaláról mutatta be a magyarországi helyzetet, úgy is, mint a tájvédelem területéért első helyen felelős ágazat képviselője. Az előzmények bemutatása mellett kitért azokra a már elindított folyamatokra is, amelyekkel a most hatályba lépett ETE magyarországi végrehajtását kívánják előre mozdítani. Különös hangsúlyt kapott a széleskörű együttműködés – egyébként mindenki számára magától értődő – szükségessége.

Ezt támasztotta alá a bevezető előadások után a megjelentek aktív közreműködésével kibontakozott élénk párbeszéd is, amellyel az összefüggésben valóban munkakonferencia lett. A rendezvény szervezőinek további, egyáltalán nem titkolt célja volt, hogy elősegítsék a tájakkal foglalkozó valamennyi szakterület, intézmény, szakember részvételével kialakuló szakmai hálózat létrejöttét. Ennek szükséges és hasznos voltában a résztvevők teljes egyetértésre jutottak, mint ahogyan abban is, hogy az ilyen típusú eszmecsere is folytatni kell. ■

Emlékezés-féle Tóth Sándor művészettörténészre

Idestova negyven éve találkoztunk először.

Magas, vékony, kissé hajlott alkat, szakáll, haj gondozatlan, fodrászt akkor látott, ha a fűnyíró elé botlott. Örökös lódenkabátban, ugyanabban, évtizedig.

Többnyire zárkózott, szarkasztikus humorral, jól titkolt érzelmességgel, munkamániás, sokszor mogorva, olyan szelektáló és lexikáló aggyal, mely e honban százévente egy születik.

Új fotósként kiküldtek a veszprémi székesegyház feltárásának fotózására. Keressem Tóth Sándort. Tél volt, "bőven" -10 c alatt. Az állványzatnál kérészemre legfölülre mutattak, ott a mérnök úr! Sándor köszönésemre egy kalapácsra mutatott, verje – mondta – és tovább dolgozott. Így hát vertük a vakolatot rövid cigi szünettel – délig. Már nem láttunk semmit a kavargó hótól és portól, amikor Sándor fülembe ordította – ebéd!

Mint két csözlakó estünk be az étterembe. Sándort megszokhatták már, küllemünk nem keltett feltűnést. Leves után Sándor rám kérdezett: Maga kicsoda?! – Mondom, az új fotós vagyok.

Sándor csaknem a pad alá küldte magát, úgy hahotázott. Miért nem szóltál?! – Hát – válaszoltam szerénytelenül – úgy gondoltam, ha műemlékes akarok lenni, ezt is tudni kell.

Négy évet dolgoztunk együtt Veszprémben. Az altemplomi ásatásnál megengedte, hogy segítsek a feltárásban. Gyönyörű kváder falazott sírok kerültek elő; a végén egy idős nő múmiája. Papucsban, fejkötővel, zsoltároskönyvvel, pruszlikban.

Sándornak akkoriban négy munkása volt: egy félkezű, egy félvak, egy alkoholista és egy sánta. Abból a pénzből, amit kapott az OMF-től, ezt lehetett kiállítani. A sírt feltárta, lefedtük és kocsihoz vártunk, hogy a múmiát (az utolsó várkapitány nagymamáját) felszállíthassa az Iparművészeti Múzeumba. Hetente lejárunk formalinnal locsolni a sírt, de a kocsit csak nem jött, a hullának viszont a levegő láthatóan nem használt. Végül kis Zastavánkkal szállítottuk Pestre a múmiát. A kormány a hasamban volt, mellettem Sanyi állat verdeste két terde, körülötte szerszámjai, hátul feleségem – vizezett géz állarcban – karolta a koporsót (mert csak ferden fért be), s körülöngent minket a formalinos hullaszag. Sanyi később még feltárta a papi kriptában található többhajós, talán első székesegyházunk altemplomának Feldebrő-típusú kora román oszlopsorait. Ezt aztán pénz hiányára hivatkozva később visszafalazták.

Pár év múlva az aulában állították ki az öreg barokk hölgy ruházatát, de Sanyinak senki, soha semmit nem köszönt meg. Még a neve sem került szóba. Ezért és más dolgok miatt is Sanyi kilépett, és elment tanítani az egyetemre. Mert önérzete azért volt!

Kedves Sanyi!

Nem szokásom, de küldök neked egy karácsonyi levélpapírt. Csupa butaságot írok rá. Hogyha ott, ahol tartózkodsz, s iszod a jól megérdemelt veres ambróziát, gondold rám is, szeretettel ölel barátod

Mihalik Tamás

Településfejlesztési stratégiák

– a II. Falumegújítási konferencián elhangzott előadás kivonata

■ TÉNYI ÉVA

MÁR KÉT ÉVE, HOGY A MAGYAR URBANISZTIKAI TÁRSASÁG KERETEIN BELÜL MEGALKULT A KISTELEPÜLÉSEK GONDJAIVAL FOGLALKOZÓ SZAKMAI KÖZÖSSÉG, A MUT FALUTAGOZATA. A TAVALY ŐSZI KONFERENCIÁN, GÖDÖLLŐN A PÁLYÁZATI LEHETŐSÉGEKET, A FALVAKAT ÉS TANYÁKAT FOGLALKOZTATÓ TÉMÁKAT TÁRTUK FEL; MÍG IDÉN A JÖVŐTERVEZÉSRE TERELŐDÖTT A FIGYELEM, KÜLÖNÖSEN ARRRA A KOMPLEX MEGKÖZELÍTÉSRE, MELYET AZ INTEGRÁLT TELEPÜLÉSFEJLESZTÉS TERVEZÉSE MEGKÖVETEL.

Az integrált városfejlesztési stratégia létrehozása kötelező elemként került be az uniós városrehabilitációs projektek elsőfordulós bírálatába. A kiadott kézikönyv ugyan sokkal több adatot és statisztikát kér, mint azt – szerintünk – a startégia-alkotás indokolná, viszont egységesen foglalkozik a település fejlesztési kérdéseivel. Érdekes egybeesés, hogy a településfejlesztési koncepciók tartalmi követelményeiről szóló jogszabály szinte ezzel párhuzamosan készül. Az integrált településfejlesztési stratégia olyan fejlesztési típusú dokumentum, ami a település sajátosságait figyelembe véve középtávú célkitűzéseket fogalmaz meg. A Csesztregen elhangzott előadás szűk keretei között arra vállalkoztam, hogy a városokra kiadott irányelveket összegezve a településekre általánosan alkalmazható sorvezető készüljön.

Az integrált településfejlesztési stratégia (továbbiakban: ITS) egy terület- és településfejlesztési szemlélettel készülő dokumentum, melyben a rendezési tervek előkészítésének számos eleme megtalálható, sőt a megvalósítással és az ellenőrzéssel is foglalkozik. Az ITS megléte elvárás lesz minden típusú rehabilitációs pályázat esetében. A hosszú távú (15-20 év) stratégiai célokat középtávú (7-8 év) operatív programokra bontják le, melyet több rövid távú (2-3 év) projekt-terv elkészítése és megvalósítása követ majd. Az ITS-t az Önkormányzat Képviselő testülete tárgyalja meg és határozatban hagyja jóvá.

A település helyzetértékelésével kezdődik az ITS. A környezeti adottságok között a természeti értékeken kívül az épített környezetet is elemzik. Ebbe beletartozik a településszerkezet vizsgálata, a lakásállomány értékelése, a védett épületek és műemlékek számbavétele, valamint az infrastrukturális ellátottság leírása.

A település szerepének meghatározása a magyarországi településhálózatban betöltött, illetve betöltendő helyének görcső alá vételével, a térségi – kistérségi vonzaskörzetek megállapításával, a közlekedési kapcsolatok feltérképezésével történik. (Hazánkban nemrég kezdtek el újra foglalkozni – a VÁTI Kht. munkatársai – településhálózat-tervezéssel. Érdemes lenne az egyeztetési dokumentációt minél szélesebb körben véleményeztetni, mivel elsősorban a városokra épít az anyag, holott a falvak és tanyák szerepe, a kistelepülések lakosságának megtartása jövőnk záloga.)

A települések bemutatása a társadalmi statisztikák, demográfiai mutatók feldolgozásával; (népesség/korösszetétel /nemzetiségek /képzettség és foglalkoztatottság /jövedelmi helyzet /egészségi állapot /közélet /kultúra /sport) a gazdasági adatok elemzésével; (mezőgazdaság /ipar /szolgáltatás /turizmus) a közszolgáltatások színvonalának ismertetésével (oktatás/nevelés intézményei /egészségügy (alap- és szakellátás) /szociális ellátás /közutak és közművek (ivó- és szennyvíz) /hulladékgyűjtés /közüzem) történik.

A településrészek bemutatása új fejezetet alkot a stratégiában. Lehatárolásuk a kialakulás történetisége alapján, az eltérő hagyo-

mányok és életmód figyelembevételével, az identitástudat különbözősége szerint történhet, amit alátámasztanak a beépítés intenzitására, funkciójára vonatkozó mutatók is. (A településrészekre lebontott adatok inkább több munkát, mint támpontot adnak a tervezéshez, mivel a jelenlegi adatbázisok nem, vagy csak részlegesen tartalmazznak ilyen adathalmazokat.)

A településrészek célkitűzései a főcélkitűzések megfogalmazását (2007-13 időszakra vonatkozóan) és projekt tervek elkészítését (2-3 évre szólóan) jelentik meg. A megállapításokat SWOT analízis (magyarul Gyengeségek-Erősségek-Lehetőségek-Veszélyek elemzése) módszerével teszik meg. Olyan vidékeken, ahol nemzetiségek nagyobb számban élnek, vagy súlyosan hátrányos helyzetben lévő laknak, anti-szegregációs terv készítése ajánlott.

A település jövőképe ezután vázolható fel hosszú távú elképzelésekkel. Az akcióterületek kijelölése és prioritizálása közös megegyezéssel született, éppen ezért elengedhetetlen a program társadalmisítása. (Nálunk gyermekcipőben jár a közösségi tervezés módszertana. A résztvevők legtöbb esetben csak formai követelményt látnak ebben, így az egyeztetések lefuttatása után azt képzelik, hogy a folyamatban résztvevők teljes körűn képviselték az érintetteket. Napjainkban egyre többször fordul elő, hogy az érdekvédelemesítés folyamata a döntéshozatal után kezdődik meg.) A közösségi tervezés ugyan több időt és pénzt igénylő tevékenység, de lefolytatása a döntéshozónak biztos alapot adhat a megvalósíthatóságra vonatkozóan.

Az ITS megvalósíthatósága természetes számos tényező függvénye. A pénzen kívül ilyen például az ingatlangazdálkodási terv megléte, a rehabilitációs célok elérését szolgáló nem fejlesztési jellegű önkormányzati tevékenységek ismertetése, vagy a településközi koordináció biztosítása.

A végrehajtás és ellenőrzés egyik alappillére az integrált településfejlesztési stratégia és a beavatkozások tervezésével kapcsolatos partnerség kialakítása, valamint egy végrehajtó szervezet létrehozása. (Magyarországon kevés jó példa akad önkormányzattal közös projekt, fejlesztési társulás, vagy egyéb szervezet működésére, viszont ezek létrehozása a pályázati támogatások fogadására elkerülhetetlen lesz.)

Az Európai Unió horizontális céljainak is eleget kell, hogy tegyen az ITS, ezért a környezettudatosság, az energiahatékonyság és az esélyegyenlőség biztosítása alapkövetelménye minden tervezett fejlesztésnek. A legfontosabb mégis a közös program kialakítása, a település, sőt a településcsoportok elhatározásainak összehangolása. Az integráció mind az ágazatok közötti, mind a települések közti koordinációt feltételezi, ám ne feledjük, hogy az ITS-t elsősorban a településen élőkért hozzák létre az ott élőkkel együtt, és ez a záloga egyben a megvalósítás sikerességének is. ■

Reneszánsz Év Borsodban is

A január 22-én induló Reneszánsz Év rendezvénysorozatban országosan eddig mintegy 66 múzeum és kiállítóhely, 20 intézmény, 25 egyesület és szervezet jelezte részvételét. Borsod-Abaúj-Zemplén megyében is különleges programokkal várják a vendégeket, amelyek egy része visszatérő esemény - mint a több napos "Királynék Tavasz" Diósgyőr városában, a "Reneszánsz hétvége Matyóföldön".

Sárospatakon "A reneszánsz másodvirágzása a Perényiek és a Rákócziak idején" címmel szerveznek kiállítást, sőt, a városban megnyílik a reneszánsz konyha is. A megye reneszánszkori épületeit elsősorban Kékeden, Miskolcon, Pácinban, Sárospatakon lehet megcsodálni, de a kor iránt érdeklődők nem hagyhatják ki idén a Vizsolyi Biblia megtekintését sem.

Colin Renfrew a magyar standon!

■ PAPP TÍMEA

220 stand, 16 000 m² kiállítási terület, az Olasz Nemzeti Turizmus Iroda által meghívott 90 külföldi utazásszervező cég, 250 újságíró és 180 előadó – ez az olaszországi Paestumban megrendezett Régészeti Turisztikai Találkozó (Borsa Mediterranea del Turismo Archeologico) 2007. évi mérlege. Magyarország képviselésében a Hivatal az Aquincumi Múzeummal közösen novemberben járt kint a már 10. alkalommal megrendezett konferencián és vásáron. A kerek évfordulón a tavalyi 8500 fős látogatás szám már a második nap este megdőlt!

Az előadások tematikája igen széles palettát ölelt fel, a középpontban természetesen a kulturális (főleg a régészeti) örökség és az idegenforgalom együttműködése és a bennük rejlő, közös fejlesztési lehetőségek álltak. Engem a régészeti leletek lopásával és (akár az interneten való) illegális kereskedelmével kapcsolatos prezentációk érdekeltek különösképpen.

Az első nap a COINS (Combat On-line Illegal Numismatic Sales – Harc az illegális internetes érme kereskedelemmel) uniós projekt bemutatása hangzott el. A program egy "virtuális detektív" (www.coins-project.eu), melynek célkitűzése, hogy felvegye a harcot lopott érmék interneten vagy árveréseken való illegális kereskedelmével. Az együttműködés február elsejével indult, és 2009. január végéig tart majd, habár a honlapot ígéreteik szerint azután még legalább két évig működtetik.

A digitális gyűjtemény előnye, hogy biztosítja az érmék határokon átnyúló lenyomozhatóságát a szakemberek számára. A fejlett technológia lehetővé teszi, hogy a kereső és automatikus képfelismerő jóvoltából az adatbázis a betöltött képet összehasonlítsa egy-egy lopott érme eltárolt fotójával. Ezen kívül az érmék sajátosságaira is rá lehet keresni, például a pénzverőjelre, vagy az elhasználódás okozta nyomokra. Ezáltal létrejön egy az Object ID-t, vagyis a tárgy azonosító adatait tartalmazó érme-leltár is, amely a későbbiekben is alapul szolgálhat hasonló típusú érmék keresésénél.

A projekt koordinátorával, a firenzei egyetemmel és a római régészeti felügyelettel együttműködve számos neves európai múzeum vesz részt a programban: a Fitzwilliam Múzeum (Cambridge), a Római Nemzeti Történelmi Múzeum (Bukarest), osztrák és belga technikai partnerek és kooperálnak természetesen a Comandó Carabinieri Tutela Patrimonio Culturale-val is, vagyis a Rendőrség azon részlegével, akik a kulturális örökség körébe tartozó tárgyakat érintő bűncselekmények megelőzésével és felderítésével foglalkoznak.

"Vessünk véget az illegális ásatásoknak, a régészeti leletek válogatás nélküli eltulajdonításának, gyűjtők vagy akár múzeumok vad és gátálatlan akcióinak!" Ezek voltak a neves brit régész, *Colin Renfrew* első szavai a konferencián tartott előadásán. Renfrew a Borsa egyik főszereplője volt idén; életműve elismeréseként ő nyerte el az egyik "Paestum Archeologia 2007" díjat.

A múlt egyre több dokumentuma semmisül meg, és nem csak természeti viszonyok változásai, vagy beruházások, építkezések miatt, hanem ott vannak az illegális "leletmentők" is, a sírablók, akik eredeti kontextusukból emelik ki a tárgyakat, helyreállíthatatlanul tönkretéve ezzel pontos értékelésüket, olvasatukat. És még akkor is, ha megmentjük, visszakapjuk a leletet, csak a kár egy része térül meg. A kár, az összefüggés már sérült a vadászatok miatt.

Fotó: Csépanyi Andrea

A nagy beszélgetés (balról jobbra: Láng Orsolya, Colin Renfrew, Andrew Selkirk és jómagam)

A cambridge-i professzor vádjai a mindig aktív 21. századi gyűjtőket illetik, de néha a jelentős és csak látszólag gyanún felül álló múzeumok is belekeveredhetnek hasonló ügyekbe. "Néhány nagy múzeum kétértelműen viselkedik azáltal, hogy megvásárol olyan antik darabokat, melyeknek tisztázatlan a provenienciája. Gondolok itt a Louvre, a bécsi Kunsthistorisches Múzeum és a new york-i Metropolitan Múzeum esetére, akik a mai napig nem rendelkeznek a vásárlások tisztaságához szükséges etikai kódexszel."

Lord Renfrew előadása után körbejárt a kiállítási területen és egy honfitársával, *Andrew Selkirk*-kel, a Current World Archaeology főszerkesztőjével betért a magyar standra is. Kimeríthetetlen témánk a Seuso-kincsek rejtélye volt, mellyel kapcsolatban mindketten reményüket fejezték ki, hogy a leletegyüttes mihamarabb visszakérül hozzánk. ■

Négymilliárdos fejlesztés Gödöllőn

Angol és német konzorciumok jelentkeztek a Gödöllői Királyi Kastély Kht. közbeszerzési eljárására, amelyet a Grassalkovich-kastély területén tervezett kastélyszálló építésére írtak ki. A nyertes konzorcium 90 évre szóló építési concessziót kap. A tervezett 120 szobás szálloda a nyári lovarda területén épülne fel, ahol hajdanán Sissi lovagolt. A szállodát kiegészítik az egykori kiszolgáló épületek, a jelenleg romos kocsiszín és az udvarmesteri ház. A beruházás az előzetes számítások szerint legalább négymilliárd forintot igényel. Ez az összeg fedezheti az új építést, a romos állapotú kiszolgáló épületek rehabilitációját és a park rendbehozatalát.

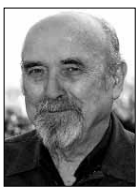
(A Napi Gazdaság nyomán)

Gyula világörökségi címre tör

Gyulán a művelődési központban a közelmúltban tartott, az elmúlt évet értékelő beszédében Perjési Klára polgármester a tavalyi eredmények ismertetése mellett hangsúlyozta, 2008 ismét a koncepcióalkotás, a pályázatkészítés éve lesz a városrészek fejlesztése érdekében. A Szigeterőd-program alapján lépnek, szeretnék, ha a vár, a fürdő, a kastély együttese a világörökség része lenne.

Gyula tavaly két, összességében több mint egymilliárd forintos fejlesztéssel gyarapodott. Megszépültek a történelmi belváros közterületei és Gyulaváriban megnyílt az átépített Wenckheim-Almásy-kastély. Gyula nyerte el A virágos Magyarországért verseny város kategóriájában az első helyet, és kitüntették A kultúra magyar városa címmel. A Virágos Európa versenyben Magyarországot, város kategóriában, Gyula képviselheti az idén. (Békés Megyei Hírlap)

Múltbéli történetek

Kassai történetek

■ ÉRI ISTVÁN

A KASSAI TÖRTÉNETEK – NÉMI TÚLZÁSSAL – TUDOMÁNYTÖRTÉNETI JELENTŐSÉGÜEKNEK TEKINTHETŐK. A MAGYAR MŰEMLEK- ÉS MÚZEUMÜGY EGY RÖVIDKE IDŐSZAKÁNAK PÉLDAMUTATÓ EGYÜTTMŰKÖDÉSÉRŐL SZÓLNAK. AZ EGYMÁSSAL SZOROSAN ÖSSZEFÜGGŐ ESEMÉNYEK ISMERTETÉSÉNEK TERJEDELME MEGHALADJA LAPUNK EGY-EGY SZÁMÁNAK E CÉLRA BIZTOSÍTOTT KERETÉT. EZÉRT FOLYTATJUK HÓNAPRÓL-HÓNAPRA – IDŐRENDHEZ IS IGAZODVA – SOROZATKÉNT. A TÖRTÉNET, JEGYZETAPPARÁTUSSAL, BŐVEBB RÉSZLETEZÉSSEL TANULMÁNYKÉNT IS ELKELNE. A SZERZŐ AZONBAN CSAK ADATOKAT GYŰJTÖTT, A TANULSÁG KIFEJTÉSÉVEL IS ADÓS MARADT. VAGY INKÁBB RÁBÍZZA AZ OLVASÓRA.

I. Az alkotó öt éves időszak

Manapság, aki Kassát emlegeti – eltekintve a politika felhangjaitól – önkéntelenül is Márai Sándor (1900-1989) idevágó irodalmi munkásságára hagyatkozik. Önmaga is ezt vallja: "Istenem, mennyit írtam Kassáról! Regényeket írtam róla, magyar és külföldi cikkek százaiban idéztem nevét, szépségeit, magyarságát..." (IN: Ajándék a végzettől – a Felvidék és Erdély visszacsatolása. Cikkgyűjtemény, Bpest, 2004. 128.o.) Úgy tűnik, Kassa nincs Márai nélkül, mint ahogyan Márai sincs Kassa nélkül.

Igazságtalan azonban – különösen részünkről, akik saját terrénunkon szakembereknek tartjuk magunkat –, meg sajnálatos is, ha Kassa említése legalább két másik Márai-kortárs nevét nem juttatja eszünkbe. Azokét, akik az ottani magyar kulturális örökség építettségét és tárgyi emlékeanyagának gondozásával törődtek. Felfokozott tempóval, a történelem által kiszabott valóban rövid időszakban. Emlékezzünk rájuk és munkájukra.

Szereplőink egyike természetesen született kassai, *Mihalik Sándornak* hívták (1900-1969). Egyidős volt Máraival, sőt két hónappal korábban látta meg a világot. Bizonyára jól ismerték egymást, legalább is kassai éveikben. A másikat, *Gerevich Tibort* (1882-1954), jóllehet Máramaroszigeten született, egyesek szerint éppen kassai iskolázatása tette igazán magyarrá. Gerevich soha nem felejtkezett el "nevelő városáról", de a Mihalik családról sem. Ugyanis az apa, *Mihalik József* (1860-1925) múzeumigazgatóként akkor foglalkozott az 1872-ben megalapított, 1899-ig nem megfelelő helyen működő Felsőmagyarországi Múzeum *Lechner Ödön* tervezte új székházába költöztetésével, kiállításának megrendezésével, amikor Gerevich ifjú éveit a közelében töltötte.

Így lett mentora ő a kezdő művészettörténésznek, aki erről soha nem feledkezett el. Két évtizeddel később viszont Gerevich fogadta a budapesti egyetem művészettörténeti tanszékén a fiatal Mihalik Sándort, aki nem akármilyen elődök nyomába szegődve, disszertációja témájául a kassai dóm főoltárát választotta.

Nos, a kassai magyar hagyaték új életre keltése és ápolása terén akkor következett be a "csillagóra" amikor Gerevich mint a MOB elnöke és Mihalik Sándor mint a Felsőmagyarországi Rákóczi Múzeum 1939 végén kinevezett igazgatója közös munkához láthatott. Ami megtörtént, arról Mihalik tett tanúságot, a már címében is az együttműködésre utaló beszámolójában. (Őt év műemlékvédelme és múzeumi munkája Kassán 1939-1943. különlenyomat az UJ MAGYAR MUSEUM, Kassa, 1943. 3. kötetéből.)

Úgy tűnik nem is lenne más feladatunk, mint erre a forrásmunkára támaszkodva sorra venni a jelzett évek eredményeit. Meg kell jegyezni azonban, hogy 1938 novembere és 1939 szeptembere között volt még valaki, akinek – igaz, csak rövid időre – de a történelmi események elégtételt szolgáltatottak. *Kőszeghy Elemér* (1882-1954) a magyar ötvösség-történet megalapozója, Mihalik Józseffel mind

a kassai múzeum élén, mind a Múzeumok és Könyvtárak Főfelügyelőségén munkakörükben szinte váltották egymást.

1914-19 között az impériumváltásig, *Kőszeghy* töltötte be a kassai múzeum igazgatói székét. Felvidéki lévén – amúgy Magyarországon B-listázva – 1935-ig festő is volt, *Löcsén* meg önkéntes múzeumigazgató is. Őt tisztelték meg azzal – már csak tisztességből is –, hogy visszavehette egy esztendőre Kassán a múzeumigazgatói stallumot.

A Közgyűjtemények Országos Felügyelősége eközben a kassai múzeumot állami támogatottságú intézménnyé emelte, 1939 végéig nemcsak *Mihalikot* tette meg igazgatóvá, hanem I. osztályú múzeumi segédőrként kinevezte mellé *Bálint Alajost*, aki addig a szegedi egyetem régészeti tanszékén középkorral foglalkozó adjunktusa volt. A munkálatok biztatóan kezdődtek. Telve helytörténeti kutató-, műemlék helyreállító-, múzeumfejlesztő feladatokkal, ideértve a gyűjtemények gyarapítását is. (Ez utóbbira annál is inkább szükség volt, mivel a távozó csehszlovák muzeológusok összecsomagolták és elvitték a múzeum 1918-1938 közötti szerzeményeit.)

Mindehhez jelentős anyagi támogatás járult, főleg a MOB részéről. *Mihalik* idézett munkájában az 1938-43 között felmerült költségeket csaknem félmillió pengőre becsülte. (Összehasonlításként: A MOB 1942. évi teljes működési költsége 230 000 pengő volt.)

Felvirágozott az ekkor még hazánkban újszerűnek mondható "városi régészet" Kassán. A középkori patricius házakból később létesült *Miklós-börtön* pincétől a padlásig történt megkutatása 1940-41-ben ontotta a leleteket. 1942-ben az épületben már megnyílt a város-történeti múzeum. A MOB 1941-42-es költségvetési évről készült jelentésben (MOB Irattár 337/42.sz.) olvashatjuk: "Ügyszólván teljesen befejeződött a kassai *Miklós-börtön* feltárása és konzerválása... mely a közeljövőben megnyíló város-történeti múzeumnak nemcsak alkalmas helyiséget, hanem méltó keretet is ad."

Műemlékvédelem tekintetében a legnagyobb gondosságot és a legtöbb munkát a kassai dóm restaurálása igényelte. Az 1877-96 közötti, *Steindl-féle* – szerencsétlenül sikerült – rekonstrukció során felhasználta nem időtálló kövek cseréjéről olvasható a már idézett jelentésből: "...a székesegyház szentélyi részén lefagyott és részben lemorzsolódott kőrészleteinek kicserélése..." A külső munkálatokkal egyidejűleg sor került a templombelső freskóinak restaurálására: "...párhuzamosan restauráltuk a székesegyház három igen értékes freskóját, aminek során egy, a XV. század második feléből származó, jobkaban lévő freskó is előtűnt."

Napirendre került Kassa műemléki topográfiájának összeállítása is. Ebben a helyi szakembereken kívül a MOB munkatársai vettek részt. Tevékenységük kiterjedt a környékbeli településekre. *Szentiványi Gyula* főtitkár írja a Gerevich kezdeményezte SZÉPMŰVÉSZET című folyóirat IV. évfolyamának első számában (1943. január 10. o.) "1939 nyarán *Abauj-Torna vármegye* és a határtartó Kassa műemlékeinek műszaki felvétele és számbavetele volt a Bizottság fontos feladata. E terület több mint 200 templomának falképeit is megtekintettük és nyilvántartásba vettük."

Sor került egy "kőmúzeum" létesítésére is. Az ősök generációinak emlékeit őrző sirkövek szép sorban kikerültek a Hóhérbástya kazamatáiban létesült raktárakba, ahol csak a feledés várhatóan rájuk. Ezen kívánt *Mihalik Sándor* változtatni, amint ez 1943 májusi, Gerevichhez intézett leveléből kiderül: "Kassa szab. kir. város 1943 évi költségvetésének 159. oldalán a 274-es számú tételnél lévő kimutatás szerint... *Kilencezer pengő áll Kassa város részéről rendelkezésre a dóm, a Mihálykápolna és az Orbán-torony karbantartására... Amennyiben a Műemlékek Országos Bizottsága ennek az összegnek a birtokába kerül, úgy mély tisztelettel kérem, hogy azt az Orbán-torony volt üzlethehelyiségeiből alakított és alakítandó lodgiás kőmúzeum részére méltóztassék fordítani.*" A terv megvalósult, a különféle nemzetiségű holtak sirkövei közszemlére kerültek. Jelentőségét szolgálja egy újabb idézet Márai könyvéből: "Most arra gondolok, anyai-apai ágon minden nagyanyám színmagyar volt, csak a férfiak voltak magyar-morva vagy magyar-bajor, magyarszász keverék." Majd harangzúgást hall: "...ez az öreg Orbán-torony öreg harangjának szava: ez a harang temette halottaimat." (I.m. 309., 312.o.) Manapság már nem egészen ez a helyzet. Egy 2002-es útikönyv szerint az Orbán-torony aljában kávéház működik, és az öreg harang az 1990-es évekbeli toronytűz következtében megnémult. Most a torony előtt, a földön áll. Igaz, öntöttek helyeteket megfelelőt, de az már nem az igazi! ■

A bükkábrányi mocsárciprusok örökségvédelme

■ VERES JÁNOS

A 2007 nyarán Bükkábrányban előkerült, közel nyolcmillió éves mocsárciprusok kapcsán kialakult óriási szakmai érdeklődésnek köszönhetően lehetőségünk nyílt számos eltérő konzerválási és a leletekhez kapcsolódó tudományos elképzelés áttekintésére.

Mint ismeretes, a Mátra Erőmű ZRt. Bükkábrányi Bányájában talált 16 fatörzs közül – a Herman Ottó Múzeum munkatársai – szponzor-cégek támogatásával négy darabot szállítottak a megyeszékhelyre, ahol azonnal megkezdték a páratlan leletek állagmegővését és a konzerválási feladatok technológiai és szakmai előkészítését. Annak ellenére, hogy hasonló paraméterű (négy-hatméteres magasság, háromöttonnás súly) fák mentése és mozgatása terén nem rendelkezünk átfogó tapasztalatokkal, ez bizonyult a könnyebben megvalósítható feladatnak. Az ideiglenes leletelhelyezés és végleges konzerválási módszer megválasztása több átfogó nemzetközi konzílium után is számos megválaszolhatóan kérdést vet föl.

A leletelhelyezést illetően a legfontosabb cél az *állapotmegóvás* volt. Ezen kívánalmaknak ideiglenesen tökéletesen megfelelt – a teljesen ép állapotú négy miskolci fa sérülésmentes áthelyezése után – az eredeti, nyolcmillió

éven át konzerválódást biztosító beágyazó (homok) közeggel feltöltött védőszarkofágok megépítése. A nedvesség-tartalom, a biológiai és kémiai bomlással fenyegetett fák folyamatos ellenőrzése nagy szakmai kihívást és felelősséget jelent nemcsak egy megyei múzeum, hanem az ország szakemberei számára is.

Az egyedülálló leletek soron kívül lehetőséget nyújtottak az elsődleges tapasztalatok reprezentációjára az Európai Unió COST tudományos szervezetén belül (*COST: European Co-operation in the field of Scientific and Technical Research*). A COST nemzetközi szervezete háromnapos nemzetközi szakmai találkozót szervezett faanyagok megmentése, konzerválása és restaurálása témakörében. Szekcióülések és poszteren, valós minta-fadarabok mellett, lehetőségünk nyílt a mocsári ciprusok konzerválási gondjait ismertetésére. A hozzászólások összefoglalásaként – több felvetett konzerválási és tárolási javaslat mellett – az alábbiak megfontolása mellett döntöttünk: A négy *in-situ* kiemelt mocsári ciprusunk közül kettőnek kezdjük meg (a nemzetközi tapasztalatokban is ismert) cukros konzerválását. A maradék két lelet egyikét víz alatt, másikat homokágyban tároljuk – a COST ülésen kapott javaslatok alapján – mindaddig, amíg az első két fa-lelet konzerválást nem tartjuk kielégítőnek.

A találkozók első két napján a résztvevők beszámolókat tartottak aktuális kutatási eredményeikről és gondjaikról. Az egész napos előadásokon szó volt régészeti-, iparművészeti faanyagok konzerválási, restaurálási problémáiról. A régészeti faanyagok konzerválásában nagy tapasztalattal rendelkező Vasa Múzeum (Svédország) mellett előadást tartott a Biskupin-i múzeum (Lengyelország) restaurátor csoportja is. Az e leletelhelyeken szerzett tapasztalatok több utat mutattak be a konzerválás lehetőségéről. A Vasa-hajókat PEG-gel impregnálták, míg a lengyelországi mocsárból előkerült gerendavárat részben cukros átitatással. E két esetben is – több év eltelté után – legnagyobb gondot a kén és a vas korróziója okozza. Ez a két nyomelem a bükkábrányi fákban hatványozottan van jelen, hiszen a fák repedéseit kitöltő homok az eltelt nyolcmillió év tafonómiai

körülményeinek köszönhetően markazit ásvány (FeS₂) kiválásként jelentkezik. Ez a jelenség a konzerválás során savképződéssel járhat, amelynek semlegesítése tovább nehezíti az egyébként sem egyszerű feladat megvalósítását! A markazit "jelenlétének" számos problémán túl, előnyei is vannak, hiszen a korábban palaeo-/archaeomágnesség alapján meghatározott 7,2-7,6 milliós kor tovább pontosítható az e jelenségre érzékeny markazit vastartalma alapján! (E vizsgálatot már németországi laboratóriumok végzik, várható eredményei további természettudományos háttérrel nyújtanak majd a pontosabb palaeo-környezetrekonstrukcióhoz).

A lelet körül kialakult kisebb nemzetközi vitafórum összegzéseként el-

mondható, hogy egyetlen konzerválási technológia sem működik teljes biztonsággal. A laboratóriumi körülmények mást mutatnak, mint a kiállítás vagy tárolás során szerzett több éves tapasztalatok. Fentiek alapján a leletek unikális jellege miatt a konzerválás megválasztásában lehetőleg több eltérő módszert kell megfontolnunk. Ezek kiválasztásához a bükkábrányi ősfák mára már nemzetközivé vált természettudományos vizsgálatok várható további laboreredmények

nyújtanak majd szakmai alátámasztást. Több, kisebb régészeti tárgy vagy lelet esetében jól működő konzerválási eljárást a nagyméretű fák paraméterei alapján elvetettünk. (Hasonló méretbeli megvalósítási gondokkal küzd a francia ARC-Nuléart cég egy 30 méter hosszú, több tonnás római hajóroncs konzerválása kapcsán.)

A közvetlenül előttünk álló feladatok közül kritikus pont a leletek munkapavilonba áthelyezése, és az ekkorra szervezett tudományos mintavételezés és fizikai-kémiai vizsgálatok összeszervezése, hiszen mindennek együtt kell lennie abban az időpontban. Miután Magyarországot, a Herman Ottó Múzeumot és a hazai tudós társadalmat az a szerencse érte, hogy ezek a fák itthon kerültek elő; felismerhették ennek rendkívüli értékét. *Közös feladatunk a kiállítási szempontok mellett az eredeti lelethez formában, állapotban és anyagösszetételben legközelebb álló fák megőrzése.* Külföldi, nagyobb szakmai múlttal rendelkező régészeti, történelmi fával foglalkozó tudósok is támogatnak minket abbéli a meggyőződésünkben, hogy igenis, fontos számottevő anyagi eszközöket és szellemi kapacitást fordítani, illetve szentelni egyrészt a fák konzerválására, másrészt tudományos vizsgálatára. Tudnunk kell elolvasni egy nyolcmillió éves "üzenetet a palackban." Mára már tíz európai labor veti be a saját eszközeit – pusztán szakmai elkötelezettségtől vezéreltetve – s Magyarországon is dolgoznak már néhányan, amely munkáknak óriási tudományos haszna származik. Ennek eredményei hivatkozási alapot jelentenek Közép-Európa és a földtörténet e szakaszában ugyanúgy, mint a restaurálás történetében, ha ez a munka teljes egészében sikerül.

Ezek az eredmények – a sikeres restauráláson túl – a Pannon Tenger Múzeumában lesznek láthatók. A tudományos törekvés Európai Unió támogatást élvez, s a COST szervezésében rövid időn belül Miskolcra szervezett szakmai konferencia vált szükségessé, ahol a helyszíni mintavételek lehetősége mellett, konzerválási megoldások is születhetnek. ■

Vizsgálat közben...

Fotó: a szerző

MŰEMLEKI-RÉGÉSZETI ÉRTÉKEINK NYOMÁBAN

A VÉDÉSI OSZTÁLY ROVATA EZÚTTAL A 8-AS FŐÚT MELLETT, ILLETVE RÉSZBEN ALATTA TALÁLHATÓ KÉT KÜLÖNLEGES HELYSZÍNT MUTATJA BE AZ OLVASÓKNAK. AZ 1951 ÓTA RÉGÉSZETILEG VÉDETT, DE 1958-BEN MŰEMLEKI VÉDETTSÉGET IS KAPÓ ISMERTLEN KORÚ KIKERI-TAVI DUZZASZTÓGÁT – AKÁR RÓMAI, AKÁR KÖZÉPKORI EREDETŰ –, MINDENKÉPPEN MAGYARORSZÁG EGYIK FONTOS "IPARI MŰEMLEKE". A RÉGÉSZETI KÖRÖKBEN EURÓPA-SZERTE SZÁMON TARTOTT, DE A MAGYAR NAGYKÖZÖNSÉG SZÁMÁRA TALÁN KEVÉSBÉ ISMERT INOTAI HALOMSÍROK FELTÁRT ÉS BEMUTATOTT MARADVÁNYAIT A VÉDÉSI OSZTÁLY 2006-BAN TERJESZTETTE FEL MŰEMLEKI VÉDETTSÉGRE (A VÉDÉSI JAVASLATOT A MINISZTERI ÉRTEKEZLET ELFOGADTA, A MINISZTERIUMOK KÖZÖTTI ÁLLAMIGAZGATÁSI EGYEZTETÉS FOLYAMATBAN VAN).

Az inotai római kori halomsírok

■ NAGY LEVENTE

A 8-as főúton Székesfehérvár és Veszprém között haladva Csór után, Inota határában (közvetlenül a főutat átszelő vasútvonal felüljárója előtt) az útról is látszik két nagyméretű római kori halomsír, amelyek a főútról leágazó földúton személygépkocsival is könnyen megközelíthetők. A földúttól északra emelkedő rekonstruált 1. számú halomnak köépitménye nincs, a tőle délkeletre, a földút déli oldalán található 2. számú halom körül azonban jól látszik a kőből készült egykori körítőfal és a körítőfalhoz csatlakozó kis méretű, négyszögletes alaprajzú, eredetileg cseréptetővel lefedett helyiség. Az eredeti római kori falakat jól látható didaktikai csík különbözteti meg az újkori felfalazástól.

A *K. Palágyi Sylvia* által 1973-75 között feltárt, majd 1988-ban helyreállított és magyarázó táblákkal bemutatott két temetkezéshely egyenként kb. 25 m átmérőjű volt. Az újabb kutatások eredményei szerint a dunántúli római kori halomsírok a római uralom alatt élő bennszülött kelták jellegzetes temetkezései voltak, az inotai halmok sírgödreiből az ásatásokon előkerült leletek alapján a helyi kelta arisztokrácia két tagja, egy idősebb férfi és egy fiatalabb fiú hamvai kerültek elő. A fiú a 2. század első éveiben, a férfi (a fiú apja!) néhány évvel később, legkésőbb a század harmincas éveiben költözött el az élők sorából.

A 2. számú halom "lakója", a középkorú férfi részben a sírgödörbe helyezve, részben máglyán elégetve gazdag edény- és fegyvermellékletet (hét fényes, vörös bevonatú ún. terra sigillata tálkát, legalább öt üvegedényt, hat bronzedényt, a római hadsereg lovas segédcapataiban használatos hosszú kardot, festett fapajzsot, lándzsát), külön sírgödörbe eltemetett háttaslovát és négykerékű kocsiját vitte magá-

val a túlvilágra. Az 1. számú halomba temetett 10-16 év közötti fiatalember útravaló gyanánt háttaslova mellett vadászfegyvereket (vasdudoros pajzsot, tört, nyilvesszőt), négy üvegedényt, három vaskést és nyolc kerámiaedényt, köztük három terra sigillata tálkát kapott. A férfi és az ifjú háttaslovát ezüstszállal tausirozott kantárveretekkel, a férfi kocsit húzó két lovát pedig niellóval díszített járomveretekkel szerszámolták fel. Még további terra sigillata tálkákat és bronzedényeket is rakhattak a máglyára, ezek töredékei a halom területén több helyütt is előbukkantak.

A 2. számú halomból előkerült kocsihárom szempontból is kiemelkedik a kelet-pannoniai kelta arisztokrácia többi kocsitemetkezése közül: egyelőre ez az egyetlen olyan eset, amikor az eltemetett kocsi bizonyíthatóan halom alatt került elő. Az inotai a jelenleg ismert római kori kocsitemetkezéseink közül a legkorábbi (Kr. u. 2. század első harmada), és ez az egyetlen olyan kocsi, amelyet máglyán hamvasztottak el (éppen ezért a kocsi rekonstrukciója ma már nem végezhető el problémamentesen). A bennszülött mellékletadási szokásokat mutató gazdag mellékletanyag és a kocsitemetkezés mellett a római tradíciók elterjedését jelzi a halom kőből készült körítőfalához épített négyszögletes alaprajzú, cseréptetővel befedett kis épület (feltehetően halotti lakoma céljára szolgáló helyiség) belső falfestése. Figyelemre méltó az a Romulus-feliratos téglakarcolat és több száz falfestménytöredék, amely innen került elő (a Romulus-név ebben az esetben feltehetően nem a halomba temetkező személy neve volt, mivel a tetőtéglákon található bekarcolt szövegek többnyire a téglavető műhelyben keletkeznek). A 2. számú halom helyszínen konzervált körítőfala, a falhoz csatlakozó négyzetes alaprajzú, nyeregretős, egykor falfestményekkel díszített helyiség, valamint a halomban feltárt leletanyag, csakúgy, mint a lovakkal, kocsival temetkezés római és kelta kulturális hatásokat egyszerre tükröző együttese az egész római birodalomban ritkaságnak számít, a nemzetközi kutatásban jól ismert és számon tartott érték. A halmokból előkerült leletanyag a lószerszám-rekonstrukciókkal együtt a veszprémi Laczkó Dezső Múzeum régészeti kiállításán tekinthető meg. A kocsirekonstrukció, amely az alkatrészek erősen összeégett állapota miatt csupán "fába vésett hipotézis", és inkább egy parasztszekér, mint a többi pannoniai kocsitemetkezésből rekonstruálható, pompásan díszített utazókocsi benyomását kelti, a balácai villagazdaság főépületében áll. ■

Fotó: Nagy Levente

Öskü-Pétfürdő, Kikeri-tavi ismeretlen korú duzzasztógát maradványai

Várpalota legfontosabb látnivalója az Újlaki-család 14. században épült szabályos alaprajzú négy saroktornyos vára, amelyben ma a Magyar Vegyészeti Múzeum és a Bányatörténeti kiállítás található. A várost elhagyva észre sem vesszük, hogy az úton végigsuhanva elhaladtunk a Kikeri-tavi duzzasztógát maradványai felett. A kőgát legkönnyebben a Várpalota és Öskü között a főút töltését átszelő vasúti felüljárónál közelíthető meg. A felüljárótól keskeny murvás út

oldalán 2000-ben, *Rainer Pál* által végzett kisebb ásatás során csak annyit állapíthattak meg, hogy a több helyütt kőfaragójelekkel is ellátott középkori kváderköves falburkolat, illetve az újkori megerősítések, toldások mögött egy kisebb kővekből álló régebbi kváderkőfal húzódik, amely – legalábbis a gát tetejénél – eredetileg csak egyetlen sor kváderből állt. A ma is impozáns látványt nyújtó gátszakaszk leglátványosabb része egy 2,3 m fesztávolságú, boltozott, egykor

A Kikeri-tavi kőgát legkorábbi építési szakasza

ágazik le a főút északi oldalán, amely a vasúti sínekkel párhuzamosan áthalad az út töltése alatt. A főút északi oldalán maradványok, a murvás úttól néhány métert kell gyalogolni visszafelé, amíg fel nem tűnik a gát kváderkövekből kialakított fala. A létesítmény nyugati nagyobb szakasza Öskü, a rövidebb keleti szakasz és a műút töltésébe belefoglalt vízáteresztő csatorna pedig 2002 óta Pétfürdő közigazgatási területéhez tartozik.

A 6-7,5 m szélességű, 205 m hosszú, 4,5 m magas kváderfalazásos és törtkő alapozásos építési technikájú duzzasztógát építési ideje vitatott. A legtöbb kutató (*Rómer Flóris, Henszlann Imre, Laczkó Dezső, Rhé Gyula, Faller Jenő, Hajnóczy Gyula, Póczy Klára, K. Palágyi Sylvia*) római kori eredetre gyanakodott, mások (*Kelemen Márta, Torma István*) a közelben felfedezett középkori faluhelyekre hivatkozva középkorinak tartották a létesítményt és a 15. századra keltezték. *Kralovánszky Alán* részéről egy olyan merész, de nem bizonyítható vélemény is felmerült, hogy a becslések szerint az 50 millió m³ vizet fel-duzzasztó Kikeri-tavi (csakúgy, mint a Székesfehérvár keleti szomszédságában található hasonló konstrukciójú, 14 millió m³ vizet fel-duzzasztó pátkai) kőgát leeresztésével a középkorban hatalmas területet lehetett Székesfehérvár, az ország szakraális központja körül elárasztani. Így ellenséges támadás esetén a városba vezető, magasabb töltéseken haladó utakat kis katonai erővel is meg tudták védeni.

A gát építkezési technikájára vonatkozó megfigyelések, és az északi

Fotók: Nagy Levente

A Kikeri-tavi kőgát a 8-as főút északi oldalán

zsilipekkel ellátott, vízáteresztő csatorna, amely jelenlegi formájában nagy valószínűséggel legkorábban a középkorban keletkezett. Ha belépünk a csatorna belsejébe, a nagyobb méretű, szabályos kváderkövekből álló falburkolat mögött jól kivehető a kisebb kővekből álló korábbi fal, szintén boltíves vízáteresztő csatornával. Ez a legkorábbi csatorna – amennyiben római kori eredete bebizonyosodik – a római műszaki építészet kiemelkedő alkotása hazánkban, különösen mivel másik jelentős hasonló emlékünknél, a Székesfehérvár-Kőrákás-majori (közismertebb nevén pátkai) kőgát áteresztőnek boltozata elpusztult. Az eredeti csatornában kialakított betonmederben jelenleg is víz folyik, az áteresztő a modern korban betonból meghosszabbították, és a 8. számú főút töltése alatt a főút teljes szélességében áthalad. Annak ellenére, hogy az 1958 óta műemléki védelem alatt álló, középkori átépítésekkel, és több helyütt modern falazattal megerősített építmény az időjárás viszontagságai miatt erősen pusztul, még ma is szép és impozáns látványt nyújt.

A 8. számú főúton továbbhaladva érdemes egy rövid kitérőt tenni Öskü felé, hogy megcsodáljuk a híres Árpád-kori eredetű kerektemplom kör alakú templomterét és a hozzá csatlakozó félköríves szentélyét, ezzel fejezve be rövid kirándulásunkat.

Az inotai római kori halomsírok műemléki védelmi dokumentációja K. Palágyi Sylvia, az öskü-pétfürdői kőgát, mint védett régészeti lelőhely revíziója a cikkben felsorolt személyek kutatásai alapján készült. ■

Mustra kiállítás a Belvárosban

Megnyílt és március 15-ig látogatható a Budapesti Városvédő Egyesület Budapest, V. Kossuth Lajos utcai Podmaniczky-termében a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal 2007-ben végzett munkáit bemutató kiállítás, a MUSTRA!
(Látogatható hétköznap 10 és 16 óra között)

A néhai Budai Vigadó

létrehozása és hasznosítása

■ GÁBRIEL TIBOR

A magyar királyi kincstár képviseletében eljáró Fővárosi Közmunkák Tanácsa és Budapest székesfőváros 1894-ben a régi és már elavult laktanyaépületek átvételére fokozatosan lehetőséget kapott. Ezek között volt egy katonai raktárépület a "Fő-út, Korvin-tér és Iskola-utca sarkán, a melyben a társzekerek állottak" – ennek fővárosi tulajdonba kerülése döntötte el a Budai Vigadó építésének helyét. Budapest székesfőváros törvényhatósági bizottsága 1894. június 20-i ülésén elhatározta, hogy e telken építi föl a Budai Vigadót. Két szomszédos telek – a Fazekas tér (ma Szilágyi Dezső tér) 6. és az Iskola utca 3. szám alattiak – megvételét is elfogadták. Az épület terveire kiírandó nyilvános pályázat programját, leírását és feltételeit közgyűlési jóváhagyáshoz kötötték. Beruházási költségeik fedezetét 33 év alatti visszafizetésre, félévenkénti részletekben, 5 százalékos kamattal a székesfőváros kezelése alatt álló intézeti alapokból és alapítványokból kölcsön formájában teremtették meg.

A katonai raktárépület melletti telkeket kisajátítási eljárást kezdeményezve vette meg a székesfőváros, és 1896 márciusában határozott a Budai Vigadó tervpályázata bíráló bizottságának létrehozásáról, amelyben a középítési bizottságát *Hauszmann Alajos, Eckermann Ede, Pucker József* és *Kauszer János* képviselte.

Nyilvános tervpályázatot írtak ki 1896. október végi határidővel a Budai Vigadó terveinek elkészítésére. A benyújtott 12 pályázatból a székesfővárosi közgyűlés 1897. március 10-én hozott határozata alapján *Kallina Mór* és *Árkay Aladár* "Fő utca" jeliségű közös pályazata nyerte el a 3000 forintos első díjat, és a bíráló bizottság által javasolt módosításokkal ez lett a Budai Vigadó építési terve.

Módosított terveik 1897. július 23-án készültek el – ezeket szeptember 14-én hagyta jóvá a székesfőváros tanácsa. Tervezői költségvetésük az építés költségeit 490 ezer forintban határozta meg.

A Budai Vigadó és homlokzatának kialakítása főként az 1896-ban 52 éves, ausztriai születésű építész, *Kallina Mór* hatását tükrözi. Temesvári születésű fiatal jevével, az 1896-ban 28 éves *Árkay Aladár*al közösen készített tervének belső térkialakítását a pályázati kiírás kötötte meg.

A kivitelezési munkák versenytárgyalását már 1898 januárjában meghirdették, márciusban a *Mikszáth Kálmán* szerkesztette Országos Hírlapban is versenyeztették a Budai Vigadó kőműves, ács és kőfaragó munkáinak megbízásait. Budapest Főváros Levéltára közületi tervtárában lévő rajzok szerint az épület kivitelezésére *Hauszmann Sándor* budapesti "építő- és kőfaragó mester" kapott megbízást.

Az építést 1898 tavaszán kezdték el. Nyolcszáz négyszögölnyi területen épült föl az arányaiban mértékertartó, homlokzatával és főbejáratával a Corvin térre nyíló kulturális centrum. Oldalszárnyai az Iskola utcára és a Fazekas (ma Szilágyi Dezső) térre néztek, az épület háta a szomszédos házakhoz kapcsolódott. Az épület üzemeltetését, kiemelten az I. emeleti elegáns termék és a kapcsolódó ruhatár kezelését a fővárosi közgyűlés a II. kerületi előljárárság hatáskörébe utalta. A Budai Vigadó Corvin térről nyíló főbejárata az előcsarnokba nyílt. Ez a diszlepcsőhöz vezetett, amely alatt az I. emeleti vigalmi helyiségeket kiszolgáló ruhatár állt. A lépcsőházban "...villamos lámpák százaai világítanak, a halovány zöldbe átmenő falszínek lakályosság, otthonossá teszik a mulatót már a belépésnél..." – írta a korabeli sajtó. Az előcsarnok bal oldali ajtaja az Iskola utcai oldalon lévő földszinti vendéglő nagytermébe nyílt. A bordóvörös színű fával és azonos színű falikárpittal burkolt, fényűző berendezésű nagy étterem egyidejűleg 400 vendéget fogadhatott. Nagytermét a kisterem, sőt és a kiszolgáló helyiségek (tálaló, hidegkonyha, a vendéglős háromszobás, cselédszobás lakása) követték, mosogatója és melegkonyhája a belső udvarra nyílt.

Az előcsarnokból az épület Fő utcai oldalán lévő földszinti kávéházi nagyterembe is be lehetett lépni, de a három egymást követő kávéházi terem főbejárata a Fő utcáról nyílt. Termeinek belső díszítése a szecesszió hatását tükrözte, belső termeit 8 gázcsillár világította meg – három egybenyitott termében Tonett-bútorzat, pamlagok, biliárd-asztalok, zárásaként faltól-falig érő gyönyörű szecessziós italpult és pohárszekrény volt.

A Budai Vigadó első emeleti nagyterme méretét *Árkay Aladár* is méltatta: "...nagyobb a fővárosunkban csak a pesti Vigadó teremé, meg a királyi palota új trónterméé lesz...". A 350 négyzetméteres díszterem elegáns kivitelűt kapott, jobbról és balról két empire stílusú kisterem kapcsolódott hozzá – a Fő utca felé tekintő kisterem cukrászdai térként működött. A dísztermet 270 izzó és három nagy ívlámpa világította meg. A kor szokása szerint alkalmazott óriási falitükrök, a szecessziós díszítés és *Pauli Erik* freskói (az Est és a Reggel) minden belépőre nagy hatást gyakorolhattak. Boltozott és elegánsan festett mennyezetéről szecessziós kovácsoltvas csillárok tekintettek le az utcai homlokzattal szembeni, a mai második emelet magasságában kialakított karzat magasságából.

Korabeli képeslap 1900-1901-ből

Az első emeleti étterem a földszinti vendéglő felett volt. Három termének sötéten is elegáns, polgári kialakítása, stukkó-kazettás mennyezete, a zongora helyiségének magyaros motívumokkal díszített térfelületi minden igényt kielégíthettek.

A Budai Polgári Kör az I. emelet jobb oldalát, a Fazekas térre néző 302 négyzetmétert és az udvarra néző 246 négyzetméter kiterjedésű helyiségeket 1899. november 1-jétől vehette bérbe. A főváros mindenféle főzést megtöltött számukra, és kikötötte, hogy a fűtés, világítás és takarítás költségeit megtérítik. A kör termeit (kártáyo, tekéző, második kártáyo, társalgó, olvasó, és a belső udvarra tekintő előszoba, ruhatár, titkári szoba) a Fazekas téri lépcsőházból lehetett megközelíteni.

1899 áprilisában kereslet hiányában a II. emeleti három-négyszobás, cselédszobás bérlakások bérleti díját lejjebb szállították. Májusban a II. kerületi budai anyakönyvi hivatalnak utalták ki a Budai Vigadó II. emeleti két és fél lakása hat szobáját. A II. kerületi Népkönyvtár működtető Budai Könyvtár Egyesület a Fő utca és a Corvin tér sarkán lévő, II. emeleti két utcai szobából álló helyiséget november 1-jétől hároméves időtartamra, nyilvános közkönyvtár céljára, ingyenes használatra kapta meg.

Az épület alatti pincében fa, szén és egyéb raktárak, jégverem, borpince, a földszinti vendéglő pincéireinek és női személyzetének helyiségei voltak.

A budai polgárság palotáját 1900. január 30-án Budapest székesfőváros polgármestere, *Halmos János* vette át. Az akkor még rendezetlen, felvonulási területként használt Corvin tér látványa fogadta a hivatalos átadásra érkezőket. Buda és Pest polgársága meg az ünnepélyes átadás estjén egy hajnalig tartó bálon ismerte meg az új kulturális intézményt. Három miniszter, a főváros polgármestere és a Budapesten lakó arisztokrácia megjelenése jelezte az esemény kiemelt jelentőségét. A táncmulóság rendezői a nyitóbál teljes bevételét a budai szegényeknek adományozták.

A Budai Vigadó létrehozása a fővárosnak több mint egymillió koronájába került. Használatának 1899. évi szabályozása – a személyi változásokat nem tekintve – fél évszázadig lényegében változatlanul meghatározta az intézmény működését. ■

25 éves a Budapesti Városvédő Egyesület

■ TÉTÉNYI ÉVA

25 ÉVE ANNAK, HOGY A BUDAPESTI VÁROSVÉDŐ EGYESÜLET IMMÁR ZÁSZLAJÁRA TÚZTE AZ ÉRTÉKVÉDELMEZ, A HELYI, CIVIL ÖSSZEFOGÁSRA ÉPÍTETT HAGYOMÁNYÁPOLÁST. EZ AZ ÉVFORDULÓ LEHETŐSÉGET TEREMT A VISSZAEMLEKEZÉSRE ÉS A SZÁMADÁSRA, EGYBEN A KÖVETKEZŐ IDŐSZAK CÉLKITŰZÉSEINEK MEGFOGALMAZÁSÁRA.

Az Európai Közösségek Bizottsága

a városi életminőség megőrzése és javítása érdekében végzett felméréseiből kitűnik, hogy az embereknek szinte mindenhol gondot okoz a rossz minőségű épített környezet, a gondozatlan közterület, a környezetszennyezés, a zsúfoltság és a közlekedés. A fenntartható városfejlesztésben célként jelölték meg a városok terjeszkedésének csökkentését és a kulturális örökség helyreállítását, valamint a városlakók tudatosságának növelését, ezáltal a helyi városvédő civil közösségek szerepének felértékelődését.

A jövő évtized az információk átadása, a hálózatépítés korszaka lesz. Az integrált várostervezés elvén haladva komplex programok indítása a feladat, hiszen a város, mint élő rendszer csak egymás segítségével maradhat fenn. Ezért az Egyesület ebben az évben tematikus hónapokat szervez, ezzel is hangsúlyozva, hogy a társadalom, a nevelés, a kultúra, művészet, szociológia, ugyan megfoghatatlan értékeink, ám ezek nélkül nincs sikeres fejlődés.

Budapest Főváros Önkormányzatának támogatásával május 8-án rendezzük meg a 25 éves emlékülés és konferenciát.

A Budapesti Urbanisztikai Majálist a Studio Metropolitana szervezi. A programban mi is részt veszünk:

Április 22. Óbudai sétá - "Amfiteátrumtól amfiteátrumig"

Egy évvel ezelőtt Molnár Mária egy hasonló sétára hívta össze a számára kedves embereket, hogy közösen alakítsák ki Óbuda rejtett értékeinek feltárására és bemutatására terveiket.

Április 29. Budai sétá

- "Reneszánsz a Szentháromság tértől a Budai Várig"

2008 a RENESZÁNSZ éve. Budán található legtöbb régi városépítészeti emlékeink, amelyek között Mátyás király idejéből is találhatunk nyomokat, ha figyelmesen járunk és szakszerű vezetést kapunk. Egyesületünk önkéntesei között valódi kincskeresők vannak és segítenek a sétálóknak felfedezni a látnivalókat, köztük a középkori budai zsinagógát.

Május 6. Pesti sétá - "Szecesszió a Terézvárosban"

Terézváros jelentős része az Andrássy úti világörökségi terület puffer zónájába tartozik. A magyar szecesszió gyöngyszemei találhatók itt, melyekről egyesületünk terézvárosi csoportja rendszeresen tart előadásokat.

"Epreskert esték"

A Barokk Kálváriáért Alapítvány

a Budapesti Városvédő Egyesület kezdeményezésére jött létre és segített barokk kori kémléink megmentésében. A felhívított józsefvárosi kálvária az Epreskertben évente három alkalommal várja a látogatókat.

Húsvétkor, március 14-én, Pünkösdkor, május 10-én és ősszel, a Mária

ünnepek előtt szeptember 6-án kulturális programokat szerveznek itt. A Kulturális Örökségvédelmi Hivatallal közösen dolgozunk értékeink megmentésén. Az Örökség folyóiratban állandó rovattal jelentkezünk, ahol a civil kezdeményezéseket adhatjuk hírül a szakmai közönségnek.

IDEI FŐ PROGRAMUNK - A JUBILEUMI ÉV MELLETT - A BUDAPEST-VIDÉK KAPCSOLAT ERŐSÍTÉSE, A KULTÚRÁK TALÁLKOZÁSÁNAK BIZTOSÍTÁSA.

A Város- és Faluvédők Szövetségének

országos találkozóját Tapolcán rendezik nyáron, ahol pályázatot hirdetünk a vidéki szervezeteknek, hogy bemutatkozhatnak az egyesület budapesti kiállítótermében, a Podmaniczky-teremben.

A fiatalok vizuális nevelése

keretében az Önkormányzati és Területfejlesztési Minisztériummal együtt pályázatot hirdettünk 25 évesnél fiatalabbak számára gyűjtőmunkában való részvételre "ZOOM" címmel.

A beadás határideje: március 7.

Több kiadvány várja nyomdakész állapotban mecénását! (kerületi templomtörténeti sorozat /IX. XX. XVI. kerületek), Józsefváros köztéri alkotásai, kiskerti tanácsadó stb. ...)

Az Információs Társadalomért Alapítvánnyal

közösen hallgatói pályázatot írunk ki a turisztika és örökségvédelem témakörben "Minden, ami Budapest" címmel. A legjobbakat szeptember 16-án mutatjuk be az érdeklődőknek.

Október az építészet hónapja.

A Magyar Építőművészek Szövetségével együtt segítjük a színvonalas kortárs építészet elismertetését, hiszen a mai minőségi építészet a holnap műemléke! Október 7-én a 80 éves Rádiópalota történetéből állítunk össze kiállítást.

Október 15-én nyílik az a kettős évfordulóra rendezett kiállítás, melyet a Budapesti Történeti Múzeumban rendezünk az elmúlt 25 év városépítő és -védő tevékenységeink bemutatására, s a 200 éves Szépművészeti Bizottmány tiszteletére.

A szociológia, társadalomtudományok területéről novemberben várunk előadókat, mivel a sikeres városrehabilitáció ma már aligha képzelhető el e társtudományok bevonása nélkül. Tervezzük kísérleti lap indítását a Mexikó városi tapasztalatok átültetésére. ■

Telefon, fax: 321-1696

e-mail: budapesti@varosvedo.hu

honlap: www.varosvedo.hu

E számunk szerzői:

Bíró László restaurátor művész

KÖH, MvTI

Bottyán Anikó restaurátor - K.Ö.SZ.

Buzinkay Péter, dr. művészettörténész

KÖH, Műtárgyfelügyeleti Iroda vez.

Éri István régész

Fazekas Göngyi restaurátor - K.Ö.SZ.

Fejérdy Tamás, dr. építész

KÖH, ált. elnök.

Figler András régész

KÖH, Nyugat-Dunántúli Iroda

Gábel Tibor történész

Hajók Judit orgonakutató - KÖH, MvTI

Hoós Mariann restaurátor

Lente István restaurátor

Mihalik Tamás fotóművész

Nagy Levente, dr. régész - KÖH, Dok.Ig.

Papp Tímea művészettörténész - KÖH, TKI

Prokopp Mária, dr. művészettörténész,

egy. tan. ELTE BTK

Sajnovics Péter restaurátor

Tétényi Éva építész

Budapesti Városvédő Egyesület vezetője

Varga Kálmán történész, ig. - MNG

Veres János régész

Herman Ottó Múzeum, Miskolc

Wierdl Zsuzsanna restaurátor

ICOMOS Falkép bizottság ügyvezetője

Wollák Katalin régész, főfelügyelő

KÖH, Hatósági Főfelügyelet

ÖRÖKSÉG - A Kulturális Örökségvédelmi Hivatal tájékoztatója - ISSN 1786-7894

Felelős kiadó: dr. Mezős Tamás elnök; Szerkesztőbizottság: Balázsik Tamás, Bálint Marianna, Bugár-Mészáros Károly,

Deák Ildikó, dr. Deme Péter (elnök), dr. Durczy Zsuzsanna, Farbakyné Deklava Lilla, Hack Róbert, Nagy Gábor,

Nagy Levente, Özveggy Györgyi, Róna Katalin, Turok Margit;

Főszerkesztő: Nagy Zoltán

A szerkesztőség címe: 1014, Budapest, Szentháromság tér 6; Telefon: 224-5281, fax: 224-5282, e-mail: orokseg@koh.hu

Laptervező: Lelkes Design Bt., e-mail: dlelkes@t-online.hu; Nyomdai kivitelezés: Mester Nyomda Kft. Telefon: 455-5050

Akkor hát az idén is lezajlott.
Mármost a bál. A balsorsúaké.
Ezúttal is volt palotás, mondjuk így: korhű ruhákban.
A történelmi levegőjű elegáns környezetben
(köszönet érte a Magyar Nemzeti Múzeumnak)
méltóságteljesen vonultak be a párok, aztán
összecsendült két pohár, sőt több, többször is.
Bemutakoztak a balsorsúak, volt szavazás,
és megszületett a végeredmény is:
Nyert *Szőlősardó*, még pontosabban
az ebek harmincadján levő műemléki temető kapott
egy újabb esélyt a megmaradásra. A többiek jócskán
jutott a 365 résztvevő szavazataiból.
Második lett *Dunaharaszti*, utána *Sopron*, *Márianosztra*,
Zsámbok következett a sorban.
Ismét bebizonyosodott:
jó ötlet volt folytatni a már évtizedes kezdeményezést.
Köszönet a segítőknek, a „szendvicsgyártó
kisiparosoknak”, a takarítóknek, minden résztvevőnek.
Íme egy kis képes összeállítás a Nagy Báli Forгатagból: